ՆՊԱՏԱԿ

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի պաշտոնաթերթ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է 1990 Թ. ՓԵՏՐՎԱՐԻՑ

1—15 ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 1995 Թ., № 17 (80)

ԳԻՆԸ 25 ԴՐԱՄ

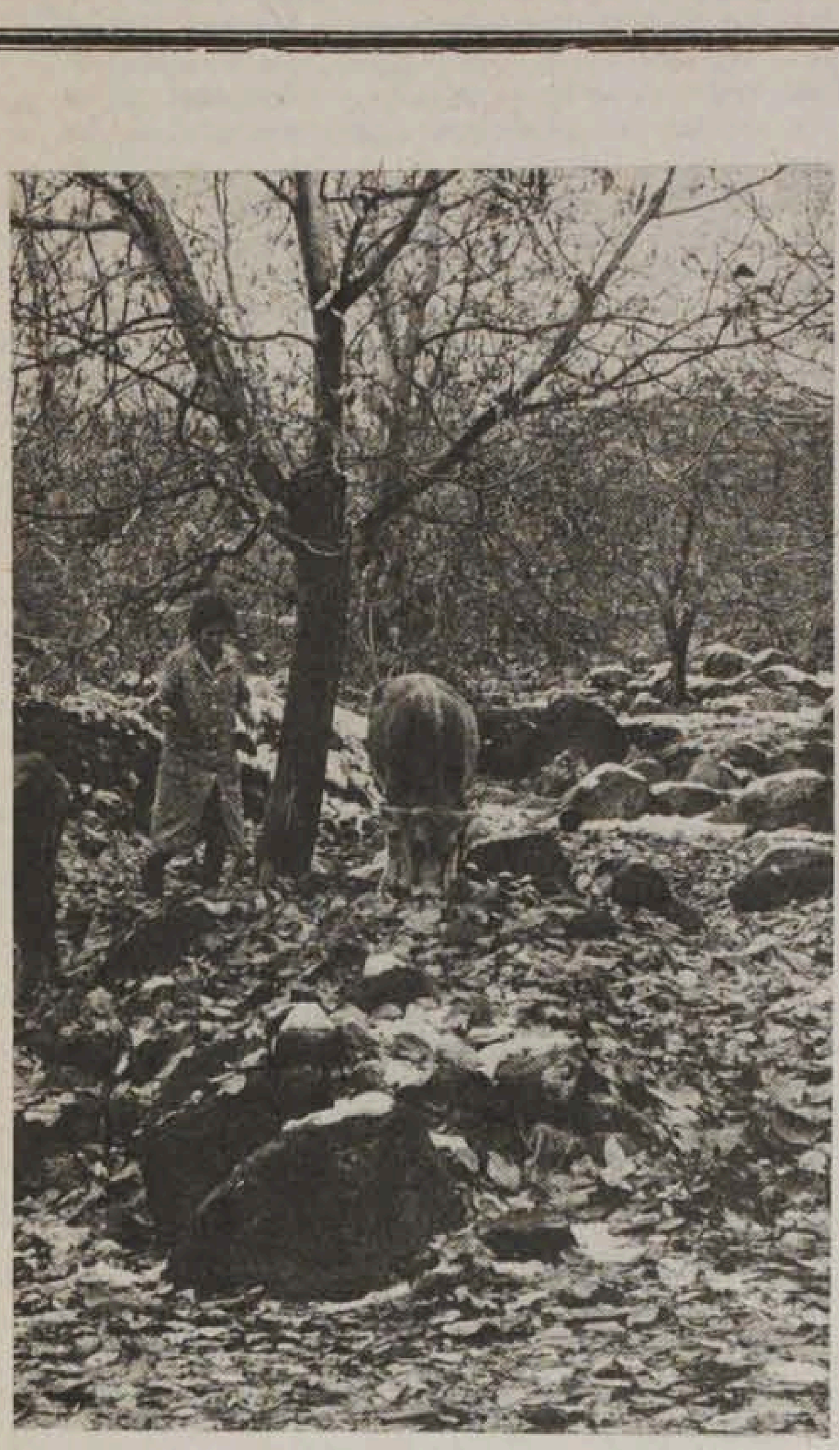

Նորից եկավ աշունը...

ԳԻՏՆԱԿԱՆԸ ՀԱՐՑ Է ԲԱՐՁՐԱՑՆՈՒՄ

Սևանի պահպանության մտահոգությամբ

Սևանա լճի մակարդակի իջեցումը 18,8 մ-ով, ինչպես նաև վերջին տարիներին հանրապետության տրանսպորտային և վառելիքաէներգետիկ միջպետական կոմունիկացիաների երկարատև շրջափակման պատճառով լճի ջրերի մեծաքանակ բացթողումները հանգեցրին Սևանա լճի և ամբողջ տարածաշրջանի էկոլոգիական հավասարակշռության խորը և բազմակողմանի խախտումների:

Դրանք արդյունք էին նաև լճի ջրահավաք ավազանում սոցիալ-տնտեսական տարբեր ճյուղերի էկոլոգիապես չհիմնավորված ինտենսիվ և էքստենսիվ զարգացման, որի պատճառով 10-40 անգամ մեծացան լիճ թափվող կենսածին ու տոքսիկ տարրերի և թունաքիմիկատների քանակությունները:

Սևանա լճի և նրա ջրահավաք ավազանի (Սևանի լիմնոհամակարգ, որն իր մեջ ընդգրկում է Սևանա լիճը, նրա մեջ թափվող բոլոր գետերը, Արփա և Որոտան գետերը, Կեչուտի և Սպանդարյանի ջրամբարները և նրանց ջրահավաք ավազանները), բնական ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման հարցում կարևորագույն բացթողում է Սևանի լիմնոհամակարգի էկոլոգիական խնդիրները հաշվի առնող օրենսդրորեն ամրակայված միասնական տնտեսական քաղաքականության բացակայությունը, որի արդյունքը եղավ տարբեր գերատեսչությունների կողմից Սևանա լճի բնական ռեսուրսների շահագրգիռ օգտագործումը:

ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիան ութսունական թվականներից սկսած, բազմիցս դիմել է կառավարական մարմիններին, նշելով, որ լճային էկոհամակարգի վրա ժողովրդական տնտեսության գործունեության բացասական ազդեցությունը նվազեցնելու համար անհրաժեշտ է արմատապես վերանայել Սևանա լճի և նրա ավազանի բնական ռեսուրսների շահագործման սկզբունքները, իսկ ապագայում նրա զարգացումը խստորեն իրականացնել լճային էկոհամակարգի բնական և ֆունկցիոնալ գործունեությունն ապահովող պահանջներին համապատասխան:

Հաշվի առնելով վերը նշվածը, ինչպես նաև Սևանա լճի էկոհամակարգի և նրանում ընթացող գործընթացների խախտված և անկայուն վիճակը, որտեղ մարդու ցանկացած սխալ միջամտություն կարող է բերել լճը էվտրոֆացնող գործընթացի անդառնալիությանը և այն կարևոր հանգամանքը, որ Սևանա լճի հիմնահարցի լուծումը անխզելիորեն կապված է Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական հետագա զարգացման բազմանպատակ խնդիրների հետ, այսօր արդեն անհրաժեշտ է մշակել և օրենսդրորեն հաստատել «Սևանա լճում և նրա ավազանում ժողովրդական տնտեսության գործունեության երկարատև էկոլոգո-տնտեսական քաղաքականություն», որը կապահովի Սևանի ռեգիոնի և հատկապես Սևանա լճի բնական ռեսուրսների պահպանումը, վերարտադրությունն ու ռացիոնալ օգտագործումը: Դրա համար հիմք պետք է հանդիսանան Սևանի ռեգիոնի էկոլոգիական և բնապահպան խնդիրների լուծման պահանջներն ու չափանիշները, ինչպես նաև այնտեղ սոցիալ-տնտեսական զարգացման նախատեսված ուղիները:

Մեր կարծիքով Սևանա լճի էկոհամակարգի բնական վիճակի վերականգնման առաջնային և հիմնական ուղին Սևանա լիճը և նրա ջրահավաք ավազանը, իր 5 վարչական շրջաններով, որպես մեկ միասնական, խիստ հսկվող էկոլոգո- էկոնոմիկական մարզի ստեղծումն է:

Կառավարության կողմից Սևանի ավազանում մեկ միասնական մարզի կազմավորման հարցը քննարկվել է:

Հաշվի առնելով Սևանա լճի բնական ռեսուրսների օգտագործման և պահպանման գործում ժամանակին թույլ տրված սխալներն ուղղելու անհրաժեշտությունը, լճային էկոհամակարգում ստեղծված այսօրվա անմխիթար իրավիճակը, մինչև Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի կողմից մարզերի կազմավորման հարցի քննարկումը և հաստատումը, ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի հիդրոէկոլոգիայի ինստիտուտը գտնում է, որ Սևանի մարզի կառուցվածքը վերջնականորեն որոշելիս անհրաժեշտ է ելակետային համարել Սևանա լճի, նրա ջրահավաք ավազանի բնական ռեսուրսների որակն ու քանակը ապահովող ֆիզիկո- քիմիական և կենսաբանական գործընթացների հավասարակշռված վիճակի վերականգնման և պահպանման խնդիրների լուծման էկոլոգիական տեսակետները: Այդ հարցում առաջին քայլը պետք է լինի Սևանի մարզի սահմանների, սոցիալ-տնտեսական գործունեության ուղղվածության և էկոլոգիական տեսանկյունից մարզկենտրոնի տեղի գիտական ընտրությունը:

Ճիշտ կլիներ Սևանի մարզի էկոլոգո-էկոնոմիկական վարչական սահմանը հաստատել լճի ջրահավաք ավազանի ջրբաժանը: Նրա մեջ ամբողջությամբ կմտնեն Սևանի, Կամոյի, Մարտունու և Վարդենիսի շրջանները, իսկ Կրասնոսելսկի շրջանից՝ ջրբաժանից դեպի լիճ գտնվող տարածքը:

Սևանի լիմնոհամակարգի հիդրոլոգիական և հիդրոէկոլոգիական ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ՝

ա. Սևանա լիճ թափվող 28 գետերից 24-ը թափվում են Մեծ Սևան, որոնց ջրահավաք ավազանների ընդհանուր մակերեսը կազմում է Մեծ Սևանի ջրահավաք ավազանի 98 տոկոսը: Այս պատճառով Մեծ Սևանի ջրահավաք ավազանում սոցիալ-տնտեսական ամեն մի գործունեություն իր անմիջական ազդեցությունն է ունենում Մեծ Սևանի վրա:

բ. Սևանա լճում գոյություն ունեցող հորիզոնական հոսքերը սկսվում են Վարդենիս-Մարտունի ափագոտուց և շարունակվում Փոքր Սևան: Դրա հետևանքով Մեծ Սևանի էկոլոգո-սանիտարական աղտոտումը արագ փոխանցվում է Փոքր Սևանին և պատճառ դառնում ամբողջ լճի էվտրոֆացմանը: Իսկ եթե հաշվի առնենք այն, որ Սևանա լճի ջրափոխանակությունը, որը շատ կարևոր լճաբանական գործոն է, տեղի է ունենում 25-30 տարում, ապա պարզ է դառնում, թե ինչ կարևոր նշանակություն ունեն Մեծ Սևանի ջրերի և նրա ջրահավաք ավազանի բնապահպան միջոցառումները:

գ. Մեծ Սևանում է կենտրոնացված ձկնային համակարգի մեծ մասը, քանի որ այստեղ են գտնվում արդյունահանվող (սիգ, կողակ, իշխան, բեղլու) ձկնատեսակների առավել հարմար ձվադրավայրերը: Սիգ ձկնատեսակը ձվադրում է հիմնականում Մեծ Սևանի ափամերձ գոտում՝ 5-10 մ. խորությունների վրա: Մեծ Սևան թափվող գետերում, ինչպես նաև Գավառագետում է ապահովվում իշխան, կողակ, բեղլու ձկնատեսակների հիմնական բնական վերարտադրությունը: Այստեղ է կենտրոնացված կողակ և լճածածան ձկնատեսակների ավելի քան 70 տոկոսը: Ուստի Մեծ Սևանում ձկնային պաշարների պահպանման և վերականգնման խնդիրները պահանջում են անթրոպոգեն նվազագույն միջամտություն:

Սևանա լճին և նրա ջրահավաք ավազանին բնորոշ էկոլոգիական նշված առանձնահատկությունները բացառում են Մեծ Սևանի և նրան սահմանակից Փոքր Սևանի, հատկապես Գավառագետի ջրահավաք ավազաններում սոցիալ- տնտեսական զարգացման ինտենսիվացումը և վարչական կենտրոնացումը:

Այսպիսով, հաշվի առնելով վերը նշվածը, ինչպես նաև Սևանա լճի և նրա ջրահավաք ավազանի առկա բնակլիմայական պայմանները, բնական լանդշաֆտների վիճակը, ճիշտ կլիներ Սևանի մարզում այսօրվանից սահմանազատել ֆունկցիոնալ շրջաններ: Մեծ Սևանի և նրան սահմանակից Փոքր Սևանի ավազանում զարգացնել բնապահպան նորմերը չխախտող՝

ա. Բարձրակարգ ագրարային գործունեություն:

բ. Անթափոն արդյունաբերություն: Տարածաշրջանի տնտեսական զարգացումը ապահովելու համար արդյունաբերության վերակառուցումը և նրա զարգացման սահմանափակումը կարելի է ամբողջությամբ փոխհատուցել Սևանա լճում իշխան և սիգ ձկնատեսակների արդյունահանման ինտենսիվացմամբ:

գ. Ռեկրեացիա (կարճատև և երկարատև հանգստյան համալիրներ լճի հյուսիս-արևելյան՝ Սևան, Շորժա և հարավային՝ Վարդենիս, Մարտունի ափագոտիներում):

դ. Արգելանոցային և արգելոցային կենսաերկրացենոզային բնատարածքներ:

Սևանի մարզի վարչական կենտրոնի (մարզկենտրոնի), տեղի ընտրության հարցում պետք է անպայման հաշվի առնել, որ

ա. Սևանի մարզը ի տարբերություն հանրապետության մյուս կազմավորվող մարզերի, Հայաստանի համար յուրահատուկ է սոցիալ-տնտեսական և գեղագիտական հույժ կարևորություն ունեցող Սևանա լճով և նրա բնական ռեսուրսներով: Ուստի Սևանի մարզկենտրոնի աշխարհագրական դիրքը և զարգացման հեռանկարային հնարավորությունները չպետք է խանգարեն և արգելակեն Սևանա լճի և նրա մեջ թափվող գետերի էկոլոգիական հավասարակշռությունը վերականգնող և պահպանման գործընթացներն ապահովող միջոցառումների իրականացմանը:

բ. Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ Սևանա լճի աղտոտման հիմնական աղբյուրներից է նաև Սևանի ավազանի ավտոտրանսպորտը: Քանի որ մարզկենտրոնի գոյությունը պահանջում է ավտոտրանսպորտային և օդային ինտենսիվ հաղորդակցություն, հաղորդակցության ուղիների տերիտորիալ զարգացում, ուստի Սևանի ավազանը տրանսպորտային արտանետումներով և հաղորդակցության ուղիներով լրացուցիչ չծանրաբեռնելու համար ցանկալի է մարզկենտրոնը ընտրել Սևանի ավազանի սահմանների ելքում:

Ընդհանրացնելով վերը նշված էկոլոգիական հիմնավորումները, ինչպես նաև հաշվի առնելով ՀԳԱԱ հիդրոէկոլոգիայի և ձկնաբանության ինստիտուտի կողմից մշակված Սևանա լճի և նրա ջրահավաք ավազանի բնական ռեսուրսների վերականգնման, վերարտադրության, պահպանման և ռացիոնալ օգտագործման միջոցառումները, ճիշտ տարբերակ կլիներ Սևանի մարզի կենտրոն ընտրել Սևան քաղաքը: Այն գտնվում է Սևանա լճի և նրա ջրահավաք ավազանի ինչպես էկոլոգիական, այնպես էլ հիդրոլոգիական ելքում և որի զարգացումը ժամանակակից քաղաքաշինության նորմերով, էկոլոգիական տեսանկյունից ոչ մի բացասական ազդեցություն չի կարող ունենալ:

Սևան քաղաքի՝ որպես վարչական կենտրոնի, ընտրության հարցը թելադրվում է նաև նրա շուրջը ստեղծված բարձր զարգացած ինֆրաստրուկտուրայով և Գավառի քաղաքի ուղղությամբ Սևանի կենտրոնի տարածքային զարգացման հեռանկարով, ինչը չի մեծացնի լճի վրա անթրոպոգեն ծանրաբեռնվածությունը:

ՌԱՖԱՅԵԼ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
ՀԳԱԱ հիդրոէկոլոգիայի և ձկնաբանության ինստիտուտի տնօրեն, կենսաբանական գիտությունների դոկտոր

Տարվա մարդը

Օրերս ՀԳԱԱ նախագահությունը, իր հերթական նիստի ժամանակ, ջերմորեն շնորհավորեց օրգանական քիմիայի ինստիտուտի տնօրեն ՇԱՎԻԿՈ ԲԱԴԱՆՅԱՆԻՆ՝ Ամերիկյան կենսագրական ինստիտուտի հետազոտությունների գծով միջազգային խորհրդի կողմից գիտության բնագավառում ականավոր նվաճումների համար նրան «Տարվա մարդ-1995» կոչումը շնորհելու առիթով:

Անվանի գիտնականի շուրջ հառասնամյա գործունեության արդյունքներն ամփոփված են հայրենական և միջազգային գիտական պարբերականներում հրապարակված ավելի քան 400 հոդվածներում և արտոնագրերով պաշտպանված 70 հայտնագործություններում: Օրգանական քիմիայի ինստիտուտից բացի, որտեղ նա աշխատում է 1956 թ., Երևանի պետհամալսարանն ավարտելուց հետո և որը գլխավորում է 1988-ից, նա հետազոտություններ է կատարել և դասավանդել Օքսֆորդի, Փարիզի, Հարավային Իլինոյսի համալսարաններում և Հայդելբերգի Մաքս Պլանկի ինստիտուտում: Ավելի վաղ պրոֆ. Բադանյանն արժանացել էր Քեմբրիջի Միջազգային Կենսագրական ինստիտուտի հատուկ պարգևին:

Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի կենսաքիմիայի ինստիտուտի տնօրեն ՀԳԱԱ իսկական անդամ ԱՐՄԵՆ ԱՆՈՒՇԱՎԱՆԻ ԳԱԼՈՅԱՆԻ անունով հեռագիր ստացվեց ամերիկյան կենսագրական ինստիտուտից.

«Մեծարգո պարոն Արմեն Գալոյան. հաճույքով հայտնում ենք Ձեզ, որ Դուք արժանացել եք ամերիկյան կենսագրական ինստիտուտի «1995 թ. «Տարվա մարդը» հեղինակավոր տիտղոսին: Ինստիտուտի գիտնականների միջազգային խմբագրակազմն այդ կոչումը շնորհել է Ձեզ՝ կատարած աշխատանքների և ներդրումների համար: Մենք օգտվել ենք նաև «Ով ով է աշխարհում» հանրագիտարանից: Հիրավի, շատ դժվար էր այդ գրքի առավելագույն թվից առանձնացնել ռակավ թվով գիտնականների անունները: Մենք ահա էինք ընտրելու նրանց, ովքեր ունեին հստակ նպատակ և հասել են դրան:

Ընդունեք իմ շնորհավորանքներն այդ կապակցությամբ:

Ջ. ԷՎԱՆՍ»:

«ՆՊԱՏԱԿԻ» շնորհավորանքները անվանի գիտնականներին:

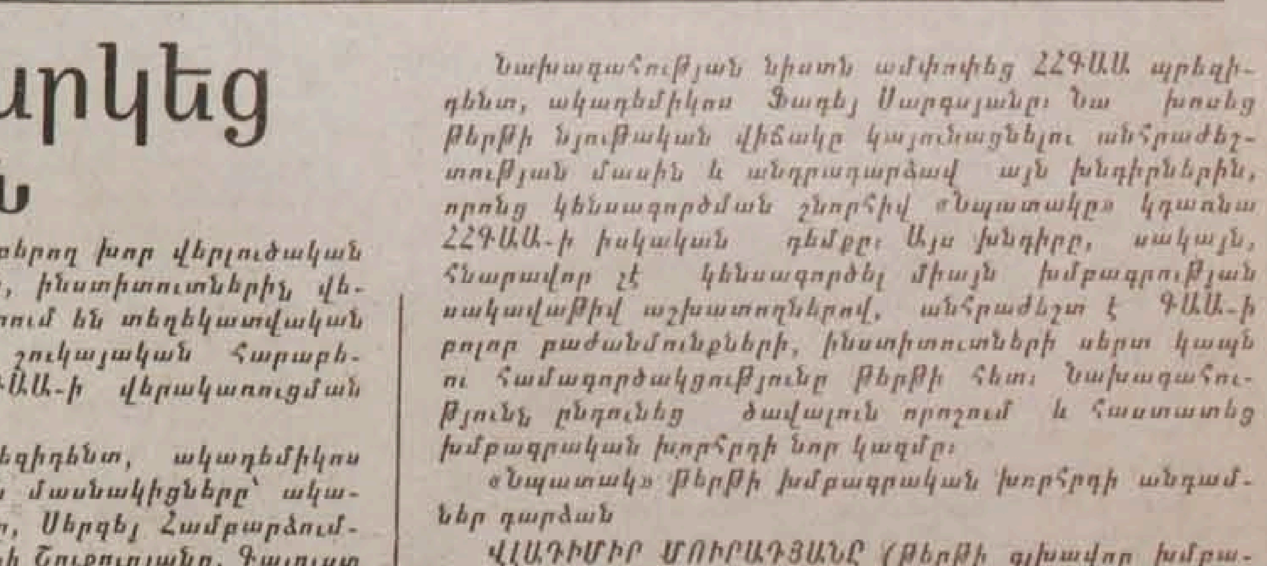

ԱԿՆԹԱՐԹ: Թիֆլիս, 23 նոյեմբերի 1936 թվական: ԱրմՖԱՆ-ի գիտնականները հանդիպել են [illegible]

ԱԿԱԴԵՄԻԱԿԱՆ ԱՆՑՈՒԴԱՐՁ

Զեյթուն. 100

Զեյթունի 1895 թ. ապստամբությունը հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարի փառահեղ էջերից է: Այդ հերոսական իրադարձության 100-ամյակին էր նվիրված ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի և «Զեյթուն» պատմամշակութային միության համատեղ գիտաժողովը, որը մեծ հետաքրքրություն առաջացրեց գիտական հասարակայնության շրջանում:

Գիտաժողովում բացման խոսք ասաց պատմության ինստիտուտի տնօրեն, ՀԳԱԱ թղթակից-անդամ Հրանտ Ավետիսյանը, որը իմաստավորեց Զեյթունի փառապանծ ապստամբությունը որպես հայոց պատմության մեծագույն դասերից մեկը:

Գիտաժողովի մասնակիցներին ողջունեց ՀԳԱԱ պրեզիդենտ, ակադեմիկոս Ֆադեյ Սարգսյանը. նա արժեքավորեց գիտաժողովի անցկացման նշանակությունը՝ որպես արդիական և հրատապ՝ հայոց պետականության վերականգնման ներկա ժամանակաշրջանում:

«Զեյթունը հայ ազգային-ազատագրական շարժման նշանավոր կենտրոն» ծավալուն զեկուցումով հանդես եկավ ակադեմիկոս Մկրտիչ Ներսիսյանը, որը հատկապես կարևորեց Զեյթունի դերը 1860-1890-ական թթ. ազատագրական շարժման հորձանուտում՝ որպես ազգային-ազատագրական դեգերումների նշանավոր կենտրոնի: Նա նշեց, որ Զեյթունի վերաբերյալ եղած հարուստ փաստագրական նյութերը առայժմ հարկ եղած չափով չեն օգտագործվել մեր պատմաբանների կողմից:

«Զեյթունի 1895 թ. ապստամբությունը» զեկուցումով հանդես եկավ պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Հայկազ Պողոսյանը: Նա ընդգծեց, որ Զեյթունի ապստամբությունը բնական, օրինաչափ պատասխանն էր սուլթան Համիդի որդեգրած հայաջինջ քաղաքականության:

Պատմագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Ազատ Համբարյանի զեկուցումը նվիրված էր Զեյթունի հերոսամարտի նկատմամբ հայ ազգային կուսակցությունների դիրքորոշմանը:

Զեյթունի հերոսամարտի ընթացքում հայ հոգևորականության ունեցած դերի մասին գիտաժողովում զեկուցեց պատմագիտության թեկնածու Էմմա Կոստանդյանը: Նա կարևորեց ապստամբության ժամանակ Ֆռնուզի սբ. Կարապետ վանքի վանահայր Բարդուղիմեոս վարդապետ Թագճյանի և Զեյթունի առաջնորդական փոխանորդ Կարապետ Երկանյանի գործոն մասնակցությունն ու խիզախությունը: Պատմագիտության դոկտոր Ալբերտ Խառատյանը զեկուցեց «Զեյթունի 1895 թ. ապստամբության արձագանքները հայ մամուլում» թեմայով, նշելով, որ ժամանակին բազմաթիվ պարբերականներ՝ «Նոր դարը», «Արձագանքը», «Մշակը», «Հնչակը» հանգամանալից լրատվություն են տվել ապստամբության մասին:

Հաճրնի 1920 թ. հերոսական դեպքերին էր նվիրված պատմական գիտությունների դոկտոր Սիմոն Կրկյաշարյանի զեկուցումը:

Պատմագիտության թեկնածու, պատմության ինստիտուտի գիտքարտուղար Ռուբեն Գասպարյանը զեկուցեց «Կիլիկիահայության պայքարը համիդյան վարչակարգի դեմ, 1890-ական թվականներին» թեմայով:

Վերջում «Զեյթուն» պատմամշակութային միության նախագահ Դավիթ Գայրակյանը ներկայացրեց իրենց հայրենակցական միության գործունեության հիմնական ուղղությունները: Նա կարևորեց ԳԱԱ-ի հետ իրենց միության համագործակցության անհրաժեշտությունը:

Գիտական նստաշրջանին ներկա էին և ելույթներ ունեցան ծագումով զեյթունցի Նազարեթ Բշտիկյանը (Փարիզ), Մինաս Մալումյանը (Հալեպ), գրող և հրապարակախոս Հակոբ Ճոլյանը, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոսներ Գևորգ Ղարիբջանյանը, Սիլվա Կապուտիկյանը և ուրիշներ:

Զեյթունի 1895 թվականի ապստամբության 100-ամյակին նվիրված գիտական նստաշրջանը կարևոր նշանակություն ունեցավ հայ հասարակական-քաղաքական մտքի մի շարք հարցեր ու հարցադրումներ նորովի իմաստավորելու և գնահատելու գործում:

ԱՐՄԵՆ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ
ՀԳԱԱ պատմության ինստիտուտի գիտաշխատող

Նախագահությունը քննարկեց «ՆՊԱՏԱԿ» ԹԵՐԹԻ ՄԱՍԻՆ

«Նպատակը» թերթ է ոչ թե գիտնականների մասին, այլ գիտնականների համար: Առաջին անգամ հայ գիտնականները ունեն եզակի հնարավորություն՝ իրենց հուզող խնդիրների մասին անարգել կարծիք հայտնել թերթի էջերում և չթակել այլ խմբագրությունների դռները:

Ինչպե՞ս են օգտվում իրենց թերթից գիտնականները և ինչպե՞ս է իր առաքելությունը կատարում «Նպատակը»: Ահա այս հարցերը քննարկեց ՀԳԱԱ Նախագահությունը, իր հերթական նիստում: Քննարկման մասնակիցները նշեցին, որ անցած երկու տարիները թերթի համար եղել են կայացման, թեմատիկայի ու խնդիրների որոնման ու ճշտման, թերթի ինքնահաստատման տարիներ:

1994 թվականին և այս տարվա անցած 7 ամիսներին թերթը 120 անգամ իր էջերը տրամադրել է ՀԳԱԱ համակարգի ակադեմիկոսներին ու գիտությունների դոկտորներին: Դրանք եղել են գիտության զարգացման խնդիրներին նվիրված կարևոր հրապարակումներ, ինչպես նաև հանրապետության սոցիալ-տնտեսական խնդիրները լուսաբանող, վերլուծող տեսակետներ: Նախագահությունը միաժամանակ նշեց, որ թերթում դեռ քիչ [illegible] հոդվածներ, բաժանմունքներին, ինստիտուտներին վերաբերող հրապարակումները կրում են տեղեկատվական բնույթ, վատ է լուսաբանվում շուկայական հարաբերությունների պայմաններում ԳԱԱ-ի վերակառուցման գործընթացը:

Զեկուցողը՝ ՀԳԱԱ փոխպրեզիդենտ, ակադեմիկոս Գևորգ Բրուտյանը, քննարկման մասնակիցները՝ ակադեմիկոսներ Էմիլ Գաբրիելյանը, Սերգեյ Համբարձումյանը, Էդուարդ Ջրբաշյանը, Յուրի Շուքուրյանը, Գալուստ Գալոյանը, Ռադիկ Մարտիրոսյանը, Մկրտիչ Ներսիսյանը, թղթակից-անդամ Լևոն Հախվերդյանը, ՀՀ ազգային ժողովի պատգամավոր, ընթերցող Խաչիկ Սաֆարյանը, «Նպատակ» թերթի գլխավոր խմբագիր Վլադիմիր Մուրադյանը վերլուծեցին թերթի գործունեության տարբեր ոլորտներ և խոսեցին նաև թերթին աշխատակցելու, օգնելու անհրաժեշտության մասին. ՀԳԱԱ ֆինանսատնտեսագիտական բաժնի պետ Սուսաննա Լաչինյանը նշեց, որ փաստորեն 1994 թվ. դեկտեմբերից ՀԳԱԱ-ն չի ֆինանսավորել իր թերթը, որի պատճառով ամեն ամիս մեծանում է «Պարբերական» հրատարակչությանը մեր պարտքը:

[illegible] ակտիվաթիվ աշխատողներով, անհրաժեշտ է ԳԱԱ-ի բոլոր բաժանմունքների, ինստիտուտների սերտ կապն ու համագործակցությունը թերթի հետ: Նախագահությունն ընդունեց ծավալուն որոշում և հաստատեց խմբագրական խորհրդի նոր կազմը:

«Նպատակ» թերթի խմբագրական խորհրդի անդամներ դարձան

ՎԼԱԴԻՄԻՐ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆԸ (թերթի գլխավոր խմբագիր), ԱՆՈՒՇԱՎԱՆ ՏԵՐ-ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆԸ (գլխավոր խմբագրի տեղակալ), ԱՐՄԵՆ ԳԱԼՈՅԱՆԸ (ՀԳԱԱ ակադեմիկոս, կենսաքիմիայի ինստիտուտի տնօրեն), ԼԵՎՈՆ ՀԱԽՎԵՐԴՅԱՆԸ (ՀԳԱԱ թղթակից-անդամ, արվեստի ինստիտուտի տնօրեն), ՍՈՒՐԵՆ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆԸ (ՀԳԱԱ հրատարակչության գլխավոր խմբագիր), ՎԼԱԴԻՄԻՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԸ (ՀԳԱԱ թղթակից-անդամ, «Ֆիզիկա» հանդեսի գլխավոր խմբագիր), ՊԱՐԻՍ ՀԵՐՈՒՆԻՆ (ռադիոֆիզիկական չափումների գիտաարտադրական միավորման գլխավոր տնօրեն, ՀԳԱԱ թղթակից-անդամ), ՆԻԿՈԼԱՅ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԸ (պատմական գիտությունների դոկտոր):

ՄԱՐՏԻՆ ԿԱՍՅԱՆ

Մեկ ամիս առաջ հանրապետության գիտական հասարակայնությունը լայնորեն նշեց հայ մեքենաշինության նահապետ, ակադեմիկոս Մարտին Կասյանի ծննդյան 90-ամյակը:

Այդ առիթով տպագրության էինք պատրաստել ՀՀԳԱԱ նախագահության ողջույնի նամակը և սույն հրապարակվող հոդվածը, երբ ստացվեց տխուր լուրը. 90 տարեկան հասակում վախճանվեց անվանի գիտնականն ու աշխատասեր, համեստ մարդը:

Հայ մեքենաշինության նահապետը

Կասյանները (Քոսյանները) Ախալցխայի հայտնի Քոսոնք են, տոհմիկ արհեստավորներ: Մարտինը (Մարտիրոսը) 1905-ի հոկտեմբերին է ծնվել: Նախնական կրթությունը քաղաքի Կարապետյան վարժարանում է ստացել: Հետով նրանց ընտանիքը տեղափոխվում է Բաթում, որտեղ պատանի Մարտինը գերազանց վկայականով ավարտում է արական գիմնազիան: Ուսումը Թիֆլիսում է շարունակում՝ պոլիտեխնիկական ինստիտուտի էլեկտրաշրամեխանիկական ֆակուլտետում՝ զուգընթաց աշխատելով քաղաքի մեքենաշինական գործարանում: Ուսումնառության տարիներին ակադեմիկոս Գուդցովի ղեկավարությամբ զբաղվում է շփման մակերևույթներում առաջացող երևույթների ֆիզիկական էությամբ՝ սկսած ջերմությունից և վերջացրած թուլացող երևույթներով: Դասախոսները տեսնում են ջանասեր և որոնող ուսանողի ընդունակությունները ու նրան առաջարկում աշխատել մետաղների մեխանիկական տեխնոլոգիայի և ջերմադինամիկայի ամբիոնում: Ստանալով ճարտարագետի դիպլոմ, երիտասարդ մասնագետը Թիֆլիսի գործարաններից մեկում հետազոտական աշխատանքներ է ծավալում: Տարիներ հետո արարվում է բարձր արտադրողական խառատային ու մետաղահատ հաստոցների կինեմատիկ ու դինամիկ հատկությունների և դրանց ռացիոնալ օգտագործման ուղիների ստեղծման հարցերին նվիրված հոդվածաշարը: Գիտահետազոտական գործունեությունը զուգորդում է մանկավարժական աշխատանքի հետ: Երեսունհինգամյա երիտասարդը հաջողությամբ թեկնածուական թեզ է պաշտպանում «կտրման ջերմությունը» թեմայով և ղեկավարում է Թիֆլիսի պոլիտեխնիկականի մեքենաշինության տեխնոլոգիայի ամբիոնը:

Երկրորդ աշխարհամարտի ծանր ու դժնդակ տարիներին փայլուն կերպով դոկտորական թեզ է պաշտպանում, իսկ հետպատերազմյան շրջանում նրա ղեկավարությամբ շատերը թեկնածուական թեզեր են պաշտպանում:

Մարտին Կասյանի գիտահետազոտական աշխատանքների գլխավոր ուղղությունը նախակտրման գոտում ձևախախտման օրինաչափությունների և մերձմակերևույթային շերտում հատկությունների սահմանումն էր՝ կախված կտրման ռեժիմից, մշակվող մետաղի հատկություններից և նյութից (հաշվի առնելով արագությունն ու ջերմային գործոնները): Այդ թեմաների հիման վրա հետագայում ստեղծվեցին մենագրություններ, հոդվածներ, ուսումնական ձեռնարկներ, որոնք արժանացան մասնագետների բարձր գնահատականին:

1949-ին, ակադեմիկոս Վիկտոր Համբարձումյանի խորհրդով, հորդորներով ու միջնորդությամբ, Մարտին Կասյանն իր ճակատագիրն ու գիտամանկավարժական գործունեությունը կապում է Հայաստանի հետ՝ ստանձնելով Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի մեքենաշինության տեխնոլոգիայի ամբիոնի վարիչի պաշտոնը: Մինչև 1954-ը նա ինստիտուտի պրոռեկտորն էր, իսկ դրանից հետո հանրապետության գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոս-քարտուղարը:

Գիտական աշխարհում նա հայտնի է որպես մեքենաշինության տեխնոլոգիայի հմուտ մասնագետ: Նրա գրչին են պատկանում տասնյակ գիտական աշխատություններ: Վաթսունականի սկզբներին լույս է տեսնում «Մետաղների հիմնական զարգացումը» մենագրությունը, որը դասագիրք-ձեռնարկ է դասախոսների և ուսանողների համար: Մեծ ճանաչում են ստացել փոշեմետալուրգիայի բազմաբնույթ պրոբլեմներին նվիրված նրա գիտական հետազոտությունները, որոնք կիրառական նշանակություն ունեն: Նրա նախաձեռնությամբ օտարազգի տեխնիկական տերմինները թարգմանվեցին հայերեն, ստեղծվեց «Պոլիտեխնիկական բառարան»: Գիտական և կիրառական մեծ նշանակություն ունեն ակադեմիկոս Կասյանի ղեկավարած գիտաշխատողների կոլեկտիվի հետազոտությունները՝ նվիրված պլաստիկ և դյուրաբեկ մետաղների զարգացման պրոբլեմներին, որոնցից ստացված արդյունքների հիման վրա ստեղծվեց հայրենական բարձրաճշտ մեքենաների և մետաղահատ հաստոցների համալիրը:

Վաթսուն թվականից Մարտին Կասյանը մեքենաշինության տեխնոլոգիայի ամբիոնի գիտահետազոտական լաբորատորիայի անփոփոխ ղեկավարն էր, որտեղ նշանակալի աշխատանքներ կատարվեցին մետաղների կտրման ռեոլոգիական հիմունքների բնագավառում: Աշխատությունների մեծաքանակ հատորյակները, որոնք գրեթե հրապարակվում էին երկու տարին մեկ, այդ դպրոցի և ժողովածուների գլխավոր խմբագրի բազմաբեղուն աշխատանքի վառ վկայությունն են: Նրա ստեղծագործության բնորոշ գիծը գիտական հիմնահարցերի համալիր մշակման կարողությունն էր և գիտական խոշոր կոլեկտիվներին կենսականորեն անհրաժեշտ հարցերի լուծման մղելը: Այդ գործունեությունը փայլուն էջ էր մրրկապատճենահանման համար ստեղծված սարքերի գիտական հիմնավորման գործում: Մետաղների մշակման էլեկտրաֆիզիկական մեթոդների զարգացման, մասնավորապես էլեկտրաէրոզիոն մշակման կապակցությամբ Հայաստանում նախկին «էնիմս»-ի մասնաճյուղում ստեղծվեց ինքնատիպ կառուցվածքի մրրկապատճենահանման հաստոց, որը կտրուկ կրճատում էր էլեկտրագրաֆիտից էլեկտրոդ-գործիքի պատրաստման աշխատատարությունը: Հետագայում ապացուցվեց, որ այդ սկզբունքի կիրառման արդյունավետությունն ակնհայտ է քարի պինդ տեսակների և դժվարամշակ մետաղների մշակման համար, որոնք կիրառվում են դրոշմների և այլ բարդ պրոֆիլային դետալների արտադրության մեջ: Այդ աշխատանքները բարձր են գնահատվել, և հեղինակն արժանացել է Հայաստանի Հանրապետության պետական մրցանակի:

Հայ մեքենաշինության նվիրյալի կենսագրության մեջ մեծ տեղ ունի նրա հասարակական գործունեությունը: Մեկ տասնամյակ շարունակ, սկսած 1949-ից նա անփոփոխ եղել է մեքենաների արտադրության գիտատեխնիկական ընկերության հանրապետական վարչության նախագահության նախագահը, ԳՏԸ հանրապետական խորհրդի նախագահության անդամ:

1961 թվականից մինչև 1964-ը նա նոր տեխնիկայի հասարակական համալսարանի ռեկտորն էր, որ գործում էր Տեխնիկայի տանն տարիներ: Ավելի քան 150 մարդ է ստացել այդ համալսարանի դիպլոմը: Նա գլխավորեց «Գիտելիք» հանրապետական ընկերության գիտության և տեխնիկայի բաժինը, եղավ գիտահետազոտական աշխատանքների կոորդինացման հանրապետական պետպլանի մեքենաշինության խորհրդի նախագահ, գիտության և տեխնիկայի բնագավառում հանրապետության Պետական մրցանակների հանձնաժողովի անդամը...

Նա իրեն համարում էր արտադրության մարդ: Նրա համար թանկ ու հարազատ էին Զարենցավանի գործիքաշինականն ու Երևանի էլեկտրամեքենաշինականը, «Հայհաստոց» գիտաարտադրական միավորումը:

Մարտին Կասյանը անընդհատ գիտական որոնումների ու փնտրումների մեջ էր: Եվ, այդպես, վեց տասնամյակ, առանց դադարի ու հանգստի... Ժամանակակից գիտության մեջ ամենաորոշը նա համարում էր պրոբլեմների լուծման բարդությունը: Գիտության յուրաքանչյուր բնագավառում ավելի ու ավելի են թափանցում փիլիսոփայական սկզբունքներ, որոնք աղերսվում են մարդկային գիտելիքների ամենահեռավոր մարզերի հետ:— Մենք ավելի կատարյալ մեքենաներ՝ հաստոց ու սարքավորում ենք ստեղծում,— ասում է նա:— Առաջներում դա լավ ցուցանիշ էր համարվում: Հիմա՝ ոչ: Այսօր ամեն մի կոնստրուկցիա պետք է պատասխանի այն հարցին, թե որքան ջանքեր են գործադրվել դրա ստեղծման համար՝ սկսած հանքաքարի հանույթից ու դրա հալումից: Երկրորդը՝ այն փոխհատուցո՞ւմ է արդյոք հարյուրավոր, անգամ հազարավոր մարդկանց ջանքերը: Երրորդ՝ ձուլվածքի հնացման հարցերն են: Այդ պրոբլեմն առաջնային է, անչափ կարևոր: Զուգունը կամ պողպատը ձուլելիս անհամաչափ է պաղում և այդպիսի ձուլվածքից պատրաստած արտադրանքը արագ ձևափոխվում է, շարքից դուրս գալիս:

Մշտապես ծանրաբեռնված լինելով բազմաբնույթ և բեղուն գործունեությամբ, ակադեմիկոս Կասյանը միշտ ժամանակ էր գտնում երիտասարդների համար: Քաջ գիտակցելով լրատվության և հատկապես գիտատեխնիկական լրատվության հսկայական դերը, 1963-ին ձեռնամուխ եղավ «Գիտություն և տեխնիկա» պարբերականի ստեղծմանը, որ նախատեսված էր զանգվածային ընթերցողի համար: Նա կարողացավ այդ ամսագիրը դարձնել մեր հանրապետության ամենասիրելին և փնտրվածը: Մարտին Կասյանը պատասխանատու խմբագիր էր նաև «Հայկական ԽՍՀ տեղեկագրի» և տեխնիկական գիտություններին առնչվող աշխատությունների:

Ակադեմիկոս Մարտին Կասյանը արտասովոր ընդունակությունների, բնատուր խելքի, մեծ աշխատասիրության, գիտական նպատակասլացության օժտված այր էր: Նրան ամենայն իրավամբ կարելի է համարել հայ մեքենաշինության հայրն ու հիմնադիրը:

Լևոն ԿԱՆՑՅԱՆ

ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱԽՏԱՎՈՐՆԵՐԸ

ԻՍԿ ԼՌՈՒԹՅՈՒՆԸ ՇԱՐՈՒՆԱԿՎՈՒՄ Է

Պատերազմական 1942 թվականի ամառային մի առավոտ Աշտարակի կենտրոնական փողոցով հանդարտ քայլում էր բարձրահասակ մի մարդ: Ձեռքին պայուսակ կար և ակնհայտ էր, որ նա տեղացի չէ: Որոշ ժամանակ անց, նա մտավ գործկոմի շենքը և ուղիղ դիմեց նախագահի աշխատասենյակը: Ներկայացավ: Գործկոմի նախագահը վեր թռավ տեղից: Նրան զգուշացրել էին արդեն, որ գալու է ակադեմիկոս Ալիխանովը՝ Ամբերդում ԽՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայի արշավախմբի ղեկավարը, 20-րդ դարի խոշորագույն ֆիզիկոսներից և միջուկային ֆիզիկայի հիմնադիրներից մեկը:

Այդ հետո նախագահը պիտի իմանար, որ...

Ալիխանովի արշավախումբը Արագած լեռան վրա զբաղվում է ինչ-որ կոսմիկական ճառագայթներով, հավատար և չհավատար համառորեն պըտըտվող առասպելանման լուրերին: Իսկ հիմա, հայերեն այնքան էլ վարժ չխոսող այդ մարդը խոսում էր շատ առօրեական բաների մասին. խնդրում է օգնել սար բարձրացնելու գիտական սարքավորումները, տեղափոխել նավթը, այնտեղ եղած փայտե տնակներից մի քանիսը հատկացնել մոսկովյան գիտնականներին, նրանց փողերով սննդամթերք հայթայթել, օգտվել այնտեղի օդերևութաբանական կայանի խոհարարի ծառայություններից...

...Ընդհանրապես Աբրահամ Ալիխանովի մասին քիչ էր խոսվում: Համենայն դեպս, ավելի քիչ, քան, ասենք, Կուրչատովի, Սկոբելցինի, Լանդաուի և այլոց մասին: Մինչդեռ Ալիխանովը ֆիզիկայում առաջին մեծության աստղ էր... բառիս ամենաիսկական առումով:

...Թաղում էին մեծահռչակ ակադեմիկոսին, սոցիալիստական աշխատանքի հերոսին, պետական երեք մրցանակների դափնեկրին: Մոսկվայի գիտնականների տունը լեփլեցուն էր մարդկանցով, դրսում հոծ բազմություն է. ծաղիկներ, պսակներ, սգո երաժշտություն: Հավուր պատշաճի կարծես ամեն ինչ պահպանված է: Սակայն օդում ինչ-որ անհասկանալի, բարձրաձայն չասվող մի խորհրդավոր բան կա, որը ճնշում է:

- Նովոդևիչիե գերեզմանոցում այդ անբացատրելին ավելի ակնհայտ դարձավ: Այստեղ ակնհայտորեն ավելի շատ էին նրանք, ովքեր հետևում էին կարգուկանոնին և պատասխանատու էին դրա համար: Հրաժեշտ տվողների գլխում ծնվեց մի ենթադրություն, որը գնալով ավելի ուժեղացավ: Իսկապես, մի կողմից ամեն ինչ շքեղ, ցցուն ու հանդիսավոր, և դրա հետ մեկտեղ ակնհայտ հապճեպություն ու անհանգստություն՝ հանկարծ մի բան չպատահի: Այն ժամանակներում այդպես լինում էր, երբ թաղում էին հիրավի մեծ, սակայն ինչ-ինչ պատճառներով շնորհազրկված մարդկանց:

1970 թվականի դեկտեմբերյան այն օրից անցել է գրեթե քառորդ դար, սակայն ակադեմիկոս Ալիխանովի մասին ոչ մի դառը բան չի ասվել: Ի դեպ, լավը՝ նույնպես:

Սակայն, որքան էլ փորձեն լռության մատնել, գիտության մեջ Ալիխանովի կատարածը ջնջել չի կարելի: Նման բան չեն որոնում նույնիսկ նրա բացահայտ թշնամիները: Ստույգ է, որ Ալիխանովը ԽՍՀՄ-ում միջուկային ֆիզիկայի հիմնադիրներից է:

...Հանգուցյալի ընտանիքի նկատմամբ իշխանությունները դրսևորեցին ընդգծված հոգատարություն՝ նաև նյութական իմաստով. բնակարան, կենսաթոշակ... Իսկ ահա, ինստիտուտը կոչել նրա անունով, որը նա հիմնադրել էր և որտեղ աշխատել էր 25 տարի՝ ոչ մի դեպքում: Այդ անունը աշխատում էին մոռացության մատնել և պետք է խոստովանել՝ բավական հաջող: Չէ՞ որ տարիներն անցնում են, գալով նվազում են գործող անձինք, ականատեսները, և ավելի հեշտ է դառնում փոխել եղելությունների, փաստերի իրական պատկերը: Եվս մի քիչ, և իրականության գլխիվայր շուռ տալը, աղճատումը կարելի է գլուխ բերել բացարձակապես անպատիժ: Ոչ ոք չի ճչտի, ոչ ոք ձայն չի հանի, չի վրդովվի ու բողոքի, որովհետև ոչ ոք չի հիշում, չի տեսել, անտեղյակ է և ոչինչ չգիտե: Ալիխանովի անունը լռությամբ մոռացնել տալը մի փայլուն օրինակ է, որն այնքան հաջողությամբ իրագործվում էր երկար տարիներ:

Սակայն, բարեբախտաբար, եկավ նորմալ մարդկանց համար տրամաբանական հարցեր տալու ժամանակը: Իսկ ինչո՞ւ, ի՞նչը, ինչպե՞ս եղավ, ի՞նչը բերեց այսպիսի վախճանի: Որո՞նք են դրա պատճառները:

Ուրեմն, նախ և առաջ՝ բնավորությունը: Չգիտես ինչու, տաղանդները մեծ մասամբ չհամակերպվող են և ըմբոստ: Ալիխանովն այդպիսի տաղանդ էր: Սակայն նա ներվում էր: Ասում էին, թե սիրեցյալ էր, բարեկամություն էր անում ում հետ ցանկանար: Եվ դա 40—50-ական թվականներին, երբ մեծամասնությունը զգուշանում ու վախենում էր... Նույնիսկ ազատ շունչ քաշել: Այստեղ խորհրդավոր ոչ մի բան չկար: Նա, Ալիխանովը, պետք էր: Ստեղծվում էր ատոմային, այնուհետև՝ ջրածնային ռումբը:

Այս պատմությունը հայտնի է, անունները՝ նույնպես: Ամենաբարձրագույն հրամանով, 1942 թվականին Մոսկվա կանչվեց խորհրդային գիտության ծաղիկը: Քննարկվում էին պետական կարևորություն ունեցող հարցեր: Եվրոպայում և Ամերիկայում տարվող հետազոտությունների լուրերը հասել էին Կրեմլ: Իսկ մեզ մո՞տ: Մեր գիտնականներից ո՞վ է զբաղվում նման բանով: Ինչպես պարզվեց, զբաղվում էին... Ալիխանովը և Կուրչատովը:

Ինչպես հիշում է Անդրեյ Սախարովը, թեկնածությունների քննարկման ժամանակ Ստալինը կանգ առավ Կուրչատովի վրա: Ճիշտ է, Ալիխանովը միջուկային խնդրով զբաղվում էր մի քիչ ավելի վաղ, նրա գիտարշավները՝ հատկապես Արագածի վրա, լավ արդյունքներ էին տվել: Ատոմի բնագավառում հետազոտությունները, ուրանի մշակումները, ռեակտորների ստեղծումը մարդկության համար դարձել էր անխուսափելիություն, իսկ պատերազմը դրան հաղորդեց փոթորկալի արագություն: Բոլորն էլ շտապում էին: Սակայն տարբեր կերպ: ԽՍՀՄ-ում գիտնականների աշխատանքին «հսկում» էր Բերիան: Նյութերն ուսումնասիրվում էին նրա աշխատասենյակում, գիշերները, այն տարիների ոճին համապատասխան:

Տարիներ անց, պարգևներով ծանրաբեռն խորհրդային ֆիզիկոսները հյուրընկալել էին իրենց արտասահմանյան, նույնպես հանրահայտ գործընկերոջը: Երախտապարտ իրեն տրված պարգևի համար, հյուրը նաև արտահայտեց այն միտքը, թե միայն խորհրդային գիտնականների անձնվեր աշխատանքի շնորհիվ էր, որ աշխարհում առաջացավ միջուկային հավասարակշռություն, որը մարդկությանը փրկեց ոչնչացումից: Հյուրի ասածը հավանության արժանացավ հավաքվածների կողմից: Խոսքը տրվեց Ալիխանովին: Հուզվելով, կարմրելով և ինչպես սովորաբար էր լինում, խախտելով ընդհանուր էտիկետը, նա բացականչեց. «Դե, ձեզ համար հեշտ է, դուք չգիտեք, թե ինչ պայմաններում էինք մենք աշխատում, մենք բոլորս պատանդներ էինք»: Թեև սա ճշմարտություն էր, սակայն այդ մասին բարձրաձայն խոսել, և այն էլ հյուրի ներկայությամբ՝ պարզապես սարսափելի էր: Սակայն ի՞նչ կարող ես անել: Այդպիսին էր Ալիխանովը:

«Ռումբի պատմությունը» Ալիխանովի գիտական ուղու միայն մի մասն էր, և իր իսկ գնահատմամբ՝ ոչ ամենապատվավորը: Թեպետ այն ժամանակ նրան պարգևատրում էին, սիրաշահում, վարձատրում, շնորհում բազում արտոնություններ: Սակայն նաև սահմանափակում էին յուրաքանչյուր քայլը, վախեցնում էին, պահում աքցանների մեջ:

Անհատականությունը և իշխանությունը վատ են գոյակցում. դրանցից մեկը պարտադիր կերպով ճնշում է, նեղում, իսկ անհատը պարտավոր է դիմադրել, պաշտպանել իր ինքնուրույնությունը, անկախությունը: Միայն այս դեպքում է պահպանվում ներդաշնակությունը: Անհատն ամեն տեսակի պաշտոնականի հակակշիռն է: Անհատականություն չկա, եթե նա ամեն ինչի հետ համաձայն է: Ու երբ չկա անհատը, չկան անհատականություններ, գոյանում է կրավորական ամբոխը, որն ունի մի կուռք: Իսկ այդպիսի կուռքը կարելի է հեշտությամբ սեղմել ցանկացած ժամանակ:

...Ալիխանովը կառավարական հեռագրով կանչվել էր Մոսկվա՝ պաշտպանական թեմատիկայի աշխատանքների հարցով: Կնոջ և փոքրիկ որդու հետ տեղավորվեց ֆիզիկական խնդիրների ինստիտուտի առանձնատներից մեկում: Ինստիտուտը ղեկավարում էր հանրահայտ Կապիցան: Մինչ այդ նրանք բնակվում էին Ֆուրմանովի նրբանցքում, կոմունալ բնակարանում, որտեղ հյուրընկալեցին նաև մի լենինգրադցու՝ Իգոր Կուրչատովին: Վերջինս Մոսկվա էր ժամանել այդ նույն խնդրով:

Կառավարական հանձնարարությունը տրված էր, սակայն Ալիխանովը 1943—1944 թվականներին ժամանակ էր գտնում զբաղվել նաև իր սիրելի կոսմիկական ճառագայթներով: Ճիշտ է, դեպի Արագած նոր արշավախումբը մեկնեց առանց նրա, սակայն մըտքով և սրտով Ալիխանովը նրանց հետ էր: Իրադրությունը կտրականապես փոխվեց, 1945 թվականին, երբ ամերիկացիները Հերոսիմայի և Նագասակիի վրա պայթեցրին ատոմային ռումբը: Դրանից հետո ամեն ինչ նպատակամղվեց միայն ու միայն ատոմային ռումբի ստեղծմանը: Ոչ ոք իրավունք չուներ զբաղվել այլ խնդիրներով, «զուտ գիտությամբ»: Զորանոցային ռեժիմ էր բոլորի համար: Սակայն Ալիխանովը շարունակում էր հազատ մնալ իրեն: Անտեսելով չդադարող հսկողությունը, Բերիայի խստագույն արգելքը, նա կանոնավոր կերպով այցելում էր շնորհազրկված Կապիցային: Մինչդեռ գրեթե բոլորը մոռացել էին նրա տան ճանապարհը: Սա մեծագույն մեղք էր բերիական ռեժիմի պայմաններում, իսկ Ալիխանովի կողմից՝ մարդկային սխրանք:

Կուրչատովի հետ նրանք բարեկամներ էին: Սակայն աշխատել նրա բացարձակ ղեկավարությամբ, Ալիխանովը չհամաձայնեց: Դա նրա բնավորությունից էր ու նաև ընկերական տարաձայնություններից: Ալիխանովը ուներ ռեակտորների պատրաստման իր լուծումը: Կուրչատովն այն առաջարկում էր գրաֆիտի հիմքի վրա, իսկ Ալիխանովը՝ ծանր ջրի:

Եվ այսպես՝ 1945 թվականից ստեղծվեց թիվ 2 լաբորատորիան՝ Կուրչատովի գլխավորությամբ և թիվ 3 լաբորատորիան՝ Ալիխանովի գլխավորությամբ: Այդ լաբորատորիան էլ հետագայում վերանեց տեսական և փորձնական ֆիզիկայի ինստիտուտի:

Ալիխանովը դարձավ Խորհրդային Միությունում միջուկային ծանրջրային դանդաղեցուցիչով առաջին ռեակտորների ստեղծողը: Սակայն երկրում տարածում գտան գրաֆիտային ռեակտորները, որով զբաղվում էր Կուրչատովը: Ինչո՞ւ: Ընտրությունը կատարում էր ինքը՝ պետությունը: Գրաֆիտային ռեակտորներն ավելի էժան էին: Ծանր ջրային ռեակտորների առավելությունը լավ չէր պատկերացվում և այն թերահավատությամբ էին ընդունում: Մանավանդ որ դրանք մեծ ծախսեր էին պահանջում: Ծանրջրային ռեակտորներն ի վիճակի են, իրենք իրենց կարգավորել ջերմային մի այնպիսի ռեժիմում, որի ժամանակ եթե ջերմությունը բարձրանում և առաջանում էր գերջերմացում, ապա տեղի էր ունենում շղթայական ռեակցիայի ավտոմատ անջատումը: Այս կարևորագույն հանգամանքի վրա ուշադրություն չդարձվեց: Այն գնահատեցին ավելի ուշ, հատկապես Չեռնոբիլի ողբերգությունից հետո:

ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՍՏԱՇՐՋԱՆ

Թեմատիկ լայն ընդգրկում

Հանգուցային և պատասխանատու այս միջոցառման կայացումը փաստեց, որ չնայած տնտեսական դժվար պայմաններին, տարբեր պատճառներով գիտաշխատողների նոսրացմանը, այնուամենայնիվ հիմնական գիտական միջուկը ՀՀԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտում պահպանվել է:

Կարևոր է, որ ներկայացված գիտական զեկուցումներն ու հաղորդումները բավական լայն շրջանակ էին ընդգրկում՝ ինչպես ուսումնասիրվող երկրների, այնպես էլ ժամանակաշրջանների առումով: Գիտական նստաշրջանի ընթացքում հանդես եկան հիմնականում մասնագետ արևելագետներ, որոնց նյութերն ու զեկուցումները հասունացել են երկար տարիների պրպտումների ու դիտարկումների հիմքի վրա:

Մասնագետների հետաքրքրությանը արժանացան Ռ. Սահակյանի «Ռուսաստանի, Ֆրանսիայի և Անգլիայի՝ 1915 թ. մայիսի 11(24)-ի հայտարարությունը հայկական ցեղասպանության մասին», Ա. Քոսյանի «Արևելյան Փոքր Ասիան մ.թ.ա. 8-րդ դարի վերջերին և 7-րդ դարի սկզբին (էթնոքաղաքական տեղաշարժեր)», Մ. Խաչիկյանի «Խուրրի-ուրարտական մի քանի հնչույթների շուրջ, հայերենի լույսի ներքո», Մ. Խամոյանի «Սահմանման պրոբլեմը և արևմուտքը», ինչպես նաև Կ. Չաչանյանի «Հայ մշակույթի դերը քրդական մշակույթի զարգացման գործում»:

Պատմական գիտությունների դոկտոր Պ. Մուրադյանը արժեվորեց Ա. Բոզոյանի «Հայոց կաթողիկոսարանի փոխհարաբերությունները Հռոմի պապության հետ (ժբ դար)», Ա. Ստամբոլցյանի «Իրանական հեղափոխության մեջ հոգևոր և աշխարհիկ ուժերի փոխհարաբերության հարցը», Ա. Կոզմոյանի «Հայ-պարսկական միջնադարյան քնարերգությունը և նմանակության մշակութային ֆենոմենը», Հ. Կարագյոզյանի «Երկրների թվարկման համակարգը Արևելքում» և ուրիշներ:

Յուրաքանչյուր նիստից հետո և ավարտին կայացավ արտահայտած թեզերի արդյունքների քննարկում: Ուրախալի է, որ Հայաստանի հարևան երկրների ուսումնասիրությունը այս ինստիտուտում հատուկ ուշադրության կենտրոնում է: Այս առումով նշենք Պ. Չոբանյանի «Հայ-ռուս-վրացական հարաբերությունների պատմությունից (ԺԸ դարի վերջին)», Հ. Մարգարյանի «Մահկանաբերդցիների տոհմը Հայաստանում և Վրաստանում», տողերիս հեղինակի «Հասարակական-քաղաքական հոսանքները Իրաքում իրանա-իրաքյան պատերազմի տարիների» և այլն:

ՀՀԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի տնօրեն, պատմական գիտությունների դոկտոր Արամ Քոսյանը ամփոփելով նստաշրջանը նշեց, որ երեք տարի անց նման գիտական միջոցառման կազմակերպումը մտահոգության առիթ էր տալիս՝ սպասվելիք մակարդակի առումով, սակայն արդյունքը գոհացուցիչ է և ոչնչով չի զիջում ինստիտուտի անցյալ տարիների բարձր գիտական մակարդակին: Միաժամանակ նա առանձնացրեց գիտական բարեխղճության և ժամանակակից չափանիշների զուգակցման կարևորությունը, հույս հայտնելով, որ առաջիկա տարում ծրագրված միջոցառումները՝ (ինստիտուտի հիմնադրման 25-ամյակը, երիտասարդ արևելագետների գիտաժողովների ավանդույթը և որոշ հոբելյանական նստաշրջաններ) կապահովեն ու կշարունակեն այս նստաշրջանի գիտական ակտիվությունը:

Ողջունելի է, որ զեկուցումները ներկայացվեցին գիտական քննարկման առկայության պայմաններում և, ինչպես նշեց բանասիրական գիտությունների դոկտոր Մաքսիմ Խամոյանը՝ նստաշրջանը արտահայտեց ինստիտուտի թեմատիկ ընդգրկումը լուրջ հիմնավորված հարցադրումներով:

«ՆՊԱՏԱԿ» ԹԵՐԹԻ 1996 ԹՎԱԿԱՆԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍԿՍՎԱԾ Է

ԴԻՄԵՔ ՀՀԳԱԱ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔՆԵՐԻՆ ԵՎ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ

ՏԱՐՎԱ ԲԱԺՆԵԳԻՆՆ Է 600 ԴՐԱՄ

Սա, իհարկե, ամենևին չի նշանակում, թե անհրաժեշտ էր ատոմային նախագծի ղեկավար նշանակել ոչ թե Կուրչատովին, այլ Ալիխանովին: Որպես կազմակերպիչ Կուրչատովն իրեն հավասարը չուներ, և նրա նշանակումը, նրան այդպիսի բարձր լիազորություններով օժտելը բացարձակապես ճիշտ էր ու արդարացի: Երբ Կուրչատովը մահացավ, Ալիխանովը շատ մեծ վիշտ ապրեց, որովհետև մարդկայնորեն շատ էր կապված նրա հետ: Ու նաև այն պատճառով, որ լինելով վերևներում կառավարությունում, Կենտկոմում, Կուրչատովը կարողանում էր պաշտպանել ինչպես գիտությունը, այնպես էլ գիտնականներին:

Հիրավի օժտված ու տաղանդավոր մարդիկ մեծահոգի են, և նախանձի ախտը հեռու է նրանցից: Երբ միջուկային ուսումնասիրությունների մասին հնարավոր եղավ բարձրաձայն խոսել, և թերթերում հոդվածներ հրապարակվեցին, Ալիխանովը, ինչպես հաստատում են նրա մտերիմները, ամենևին էլ չվիրավորվեց, երբ ընկերոջ շեշտվել Կուրչատովի դերը, իսկ Ալիխանովը աստիճանաբար մնաց ստվերում: Նույնիսկ երբ նրա ծառայությունները կոպտորեն ու բացահայտ նսեմացվում էին, նա, կարծես, այդ չէր նկատում: «Դե, ինչ: Իգորը, իրոք որ ավելի շատ էր ներդնում ու նըվիրվում, բոլորից շատ էր դիմանում. այնպես որ, ամեն ինչ ճիշտ է: Իսկ ընդհանրապես, ավելի լավ կլինի իմ անունն այդ գործերում չշոշափվի...»: Իսկ նույն ժամանակ Բերիան խնամքով նախապատրաստում էր «նրա գործը»:

Քանի դեռ ռմբի աշխատում էին հայրենիքի պաշտպանության համար, կատարում էին պաշտպանական առաջադրանքներ, զենք էին ստեղծում երկրի պաշտպանունակությունը ամրապնդելու համար, մյուսներն անշտապ, խորլուրդի ջանասիրությամբ նյութեր էին հավաքում, «գործ կարում» բոլոր այն մարդկանց վրա, ովքեր առնչված էին ռումբին, որպեսզի անմիջապես հարվածեն, եթե փորձարկումները անհաջողության մատնվեն:

Սրանք հնարովի բաներ չեն: Կան կոնկրետ մարդիկ, որոնք տուժել են Ալիխանովի պատճառով, որովհետև չէին ցանկացել նրա դեմ ցուցմունք տալ: Շատերից այդ պատճառով պատժեցին, մի մասը հաշմանդամ դարձավ, խեղվեց ողջ կյանքը:

Նինա Խասայանովան ինստիտուտում Ալիխանովի քարտուղարուհին էր: Որովհետև չէր ուզում մատնություն գրել, նրան աշխատանքից ազատեցին և այլևս ոչ մի տեղ չէր կարողանում աշխատանքի տեղավորվել: Գոյությունը պահպանում էր նախկին տնօրենի կողմից ուղարկված փողերով:

Ալիխանովը օգնում էր նաև պետանվտանգության գեներալ Միխայիլ Անդրեևի ընտանիքին: Վերջինս հրաժարվել էր որպես «ժողովրդի թշնամի» ցուցմունք տալ նրա դեմ: Բանտից նա դուրս եկավ մի քանի տարի՝ հետո՝ անբուժելի հիվանդ: Առաջին մարդը, որը բախեց նրա դուռը՝ Ալիխանովն էր: Երկար ժամանակ դուռը չէին բացում, վախը պաշարել էր այդ տան բնակիչներին:

Այո, պաշտպանության բնագավառում աշխատող գիտնականների յուրաքանչյուր քայլին հետևում էին և հսկում, նրանց խնամքով պահպանում էին, թիկնապահներ կցում:

Ալիխանովի կինը հիշում է, որ երբ նա երեխան գրկին ծննդատնից վերադարձավ, մտնելով բնակարան, դեմ առավ գետնին ընկած մի ինչոր բանի. «Ո՞վ եք դուք»,— վախեցած բացականչեց Սլավա Սոլոմոնովնան: «Ես հիմա այստեղ եմ ապրում»,— լսեց նա:

Երբ տարիներ անց Տիգրանը՝ Ալիխանովի որդին, մանրամասներով պատմում էր այդ մարդու մասին, նկարագրելով նրա արտաքինը, դժվար էր ծիծաղից չթուլանալ: Սակայն այն ժամանակ դա ծիծաղելի չէր: Օտար մարդիկ ներկա էին ամեն ժամ, միշտ և ճշտապահ փոխարինում էին իրար: Նրանք երեքն էին, և երեքն էլ շատ էին խմում: Հետաքրքրական էր Ալիխանովի վերաբերմունքը: Նկատի առնելով նրա խառնվածքը, թվում էր, թե «պահապանի» ներկայությունը նրա մոտ պիտի առաջացներ կատաղի բողոք: Սակայն, ոչ, Ալիխանովն այդ մարդուն ստեղծնում էր ընդհանուր սեղանի շուրջը՝ ճաշելու, իրեն պահում էր որպես հյուրընկալ տանտեր: Հաստատապես, երևույթը նրա համար զզվելի էր, սակայն նա գտնում էր, որ ոչ մեկի արժանապատվությունը ստորացնել չի կարելի:

Ալիխանովը հրաշք էր համարում այն, որ ինքը վերապրեց Բերիային: Եվ դա մանավանդ նրանց այն խոսակցությունից հետո, երբ խափանագրերի վարպետը Ալիխանովին առաջարկեց զբաղեցնել Կուրչատովի զբաղեցրած պաշտոնը: Սա տեղի ունեցավ «ռումբերի միջև» ժամանակաշրջանում, երբ ատոմայինը ստեղծել էին և զբաղվում էին ջրածնայինով:

Կուրչատովը Բերիայի համար դարձել էր ատելի ու անցանկալի, որովհետև չափազանց հզոր ազդեցություն ու իշխանություն էր ձեռք բերել և գրեթե անհասանելի էր դարձել նույնիսկ նրա ամենահաս ձեռքերի համար: Բերիան վրեժ ունել էր տապալել Կուրչատովին և բացեիբաց այդ մասին ասաց Ալիխանովին: Սակայն Բերիայի հետ սերտ համագործակցելու և միասին աշխատելու հեռանկարից Ալիխանովը այնպիսի սարսափի մեջ ընկավ, որ դա արտահայտվեց նրա դեմքին և չայրոդեց հրեշի ուշադրությունից: Ալիխանովը նրբորեն հրաժարվեց: Ինքը՝ Ալիխանովը, գործը գլուխ չի բերի, Կուրչատովը առանձնահատուկ է, տաղանդ է, հանճար: Ինքը կազմակերպական այնպիսի ընդունակություններ չունի, ինչպես Կուրչատովը: Նրան բաց թողեցին արհամարհոտ ծաղրանքով: Նա ազատ շունչ քաշեց, սակայն անհրաժեշտ էր զգուշացնել Կուրչատովին: Իհարկե, ոչ հեռախոսով և ոչ էլ տանը, որտեղ նույնպես «աչքեր ու ականջներ» կային: Հանդիպեցին, «օդ ջնչեցին»: Երկու ակադեմիկոսները քայլում էին կողքկողքի, և Ալիխանովը, թեև շուրջը ոչ ոք չկար, շշնջաց. «Իգոր, իմացիր, Լավրենտին որոշել է գլուխդ ուտել, ճիվաղային ձև է մտածել: Նըկատի ունեցիր, ես հրաժարվել եմ: Ինչ էլ որ քեզ ասեն՝ չհավատաս, հրաժարվե՛լ եմ»:

Նրանք նախկինում էլ լավ բարեկամներ էին, իսկ այդ միջադեպն ավելի մտերմացրեց նրանց: Քանի Կուրչատովը կենդանի էր, Ալիխանովը հըզոր և հուսալի պաշտպան ուներ:

...1956 թվականին ինստիտուտի կուսակցական ժողովում քննարկվում էր անհատի պաշտամունքից վերաբերող փակ նամակը: Քննարկումն անցավ կրքոտ: Տարիներով կուտակվածը մեկեն պոռթկաց, ծավալվեց և ինչոր տեղ անցնելով թույլատրելիության սահմանները՝ հասավ բուն համակարգին: Ու, երբ անցան «ձնհալի տարիները», այդ ժողովի, մանավանդ ելույթ ունեցողների մասնակիցները, որոնք շատ էին «ոգևորվել» այն ժամանակ, սկսեցին հալածվել և հետապնդվել: Ալիխանովը աներևակայելի համառությամբ պաշտպանում էր նրանց՝ օգտագործելով իր հեղինակությունը, անձնական կապերը: Նրա անբարիշտության, ըմբոստության, իր ես-ն ու սեփական կարծիքն ունենալու նոր դրսևորումներ որոշ շրջանակների համար ավելի անբարեհույս դարձրին նրա անձը: Նրա դիրքն ու վարքը խարխլված էին: Եվ ահա, բացահայտվում է Ալիխանովի մի «մեղքը» ևս: 1956 թվականին քրեական գործ է հարուցվում ինստիտուտի տաղանդավոր գիտնականներից մեկի՝ Յուրի Օռլովի նկատմամբ: Ալիխանովը թույլ չտվեց, որ Օռլովին քրքրեն: Օռլովն անհետացավ: Տարիներ հետո, երբ Մոսկվայում նայում էին ակադեմիայի նոր թղթակից անդամների ցուցակը, այնտեղ գտան նաև Օռլովի անունը: Պարզվեց, որ Ալիխանովը ժամանակին նրան փախցրել էր Հայաստան և թաքցրել եղբոր՝ Արտեմ Ալիխանյանի մոտ: Հետո Օռլովը բանտարկվեց, նստեց և ապա աքսորվեց երկրից: Ինչպես տեսնում ենք, նրա մեղքերն ավելանում էին:

Ֆիզիկոս-միջուկագետները կատարել էին իրենց գործը և առաջնությունը արդեն անցել էր հրթիռաշինարարներին: Անիծ էր, և Ալիխանովը ուրախությամբ հրաժարվեց պաշտպանական արդյունաբերության համար աշխատելուց: Նրան ձգում էին հիմնարար գիտությունը, արագացուցիչները, գիտության վաղվա օրը: Պաշտպանական արդյունաբերությունն անհոգելի վահան էր նրա համար: Զրկվելով դրանից, կորցնելով պետական ու անփոխարինելի լինելու պարագան, իր թշնամիների համար Ալիխանովը դարձավ խոցելի:

Երբ Բրեժնևի օրոք, աստիճանաբար սկսվեց Ստալինի արդարացման քաղաքականությունը, երևելի մտավորականների մի խումբ անհանգստացած նամակ գրեց Կենտկոմ: Այդ նամակը ստորագրել էր նաև Ալիխանովը՝ ավելի ամրապնդելով իր տեղը «սև ցուցակում», իր մերձավոր բարեկամներ Լանդաուի, Շոստակովիչի կողքին:

Մոսկվայում, իսկ հետո Սերպուխովոյում աշխատելով արագացուցիչների վրա, Ալիխանովը ըստ էության հեռացել էր պաշտպանական թեմատիկայից, սակայն նրա ղեկավարած տեսական և փորձնական ֆիզիկայի ինստիտուտի տերն ու տնօրենը մնում էր միջին մեքենաշինության նախարարությունը, որ կամա թե ակամա հանդուրժում էր դժվար, հպարտ, ինքնուրույն ու ազատատենչ Ալիխանովին: Համբերության բաժակը լցվեց, երբ 1968-ին, ինստիտուտի համակարգում աշխատող մի խումբ մաթեմատիկոսներ ցանկություն հայտնեցին ինքնուրույն դառնալ և աշխատել տնտեսաշվարկային հիմունքներով: Այդ «լկտիներին» պաշտպանեց Ալիխանովը, ու թեև նախարարության համար Ալիխանովն արդեն անցանկալի անձ էր, բայց նաև՝ ծանր հիվանդ էր: Տառապում էր այն նույն «պրոֆեսիոնալ» հիվանդությամբ, որից մահացավ Կուրչատովը: Երբ անդամալուծվեց ձեռքը, նա ստիպված նորից գրել սովորեց: Նա չէր ուզում հաշտվել իր վիճակի հետ (ֆիզիկական), կիսատ գործեր ուներ, ծրագրեր, որոնք վերաբերում էին արագացուցիչներին, մաթեմատիկական ծրագրավորմանը, միջուկային ռեակտորներին, տնտեսաշվարկին, մեր հասարակարգի, նրա ապագայի, քաղաքականության և բարոյականության խնդիրներին: Հետագայում պարզվեց ու երիցս հաստատվեց նրա ճշմարտացիությունը վերը թվարկված բոլոր հարցերում:

...Իսկ հալածանքը նրա նըկատմամբ գնալով նոր թափ էր առնում, թունավորում էին նրա կյանքի վերջին օրերը: Մի օր էլ նա կնոջ ուղեկցությամբ (մենակ չէր կարող) գնաց նախարարի մոտ և դիմում գրեց՝ ինստիտուտի տնօրենի պաշտոնից հրաժարվելու մասին:

Իսկ մահը արդեն թակում էր մեծ գիտնականի դուռը:

Փորձում էին հոգեհանգիստը կազմակերպել իր իսկ ղեկավարած փակ ինստիտուտում, ուր կարող էին մուտք գործել միայն անցաթղթերով... Որպեսզի քիչ մարդ լինի, որպեսզի ամեն ինչ կատարվի արագ, սուսուփուս, աղմուկ: Սակայն նրա նըվիրված բարեկամների համառությունը հաղթեց՝ հուղարկավորությունը չքեղ էր, հանդիսավոր և բազմամարդ: Բայց դա վերջակետն էր: Արդյո՞ք...

...Վերջերս հեռուստատեսությամբ փաստագրական մի ֆիլմ ցուցադրվեց՝ միջուկային ռումբի ստեղծման, այդ ոլորտում աշխատած խորհրդային և ամերիկյան գիտնականների մասին: Բոլոր մանրամասներով: Այնտեղ Աբրահամ Ալիխանովի մասին ոչ մի խոսք չկար: Լռությունը շարունակվում է: Մինչև ե՞րբ...

Հրապարակման պատրաստեց
Հենրիկ ԼԻԼՈՅԱՆԸ

ԻՍԿ ԼՌՈՒԹՅՈՒՆԸ ՇԱՐՈՒՆԱԿՎՈՒՄ Է

ՆՊԱՏԱԿ

ՈՒՂԵՂԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԸ

Վերջին տասնամյակների ընթացքում ֆիզիոլոգիական գիտությունն ընդհանրապես և նյարդաֆիզիոլոգիան մասնավորապես բուռն զարգացում են ապրել թե՛ ծավալով և թե՛ խորությամբ:

Այս հանգամանքը հրամայական պահանջ էր առաջացրել, որպեսզի մայրենի լեզվով գրվի մի աշխատություն, որտեղ հստակ և ամփոփ շարադրվի ուղեղի գործունեության կարևորագույն սկզբունքները և նրա կողմից օրգանիզմի ֆունկցիաների կառավարման առանձնահատկությունները:

Այս պատվաբեր և չնորհակալ գործը ձեռնարկեց Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի իսկական անդամ, Ռուսաստանի Դաշնության ակադեմիայի թղթակից-անդամ Վիկտոր Ֆանարջյանը, որը վերջերս հրատարակեց «Ուղեղի կառավարման մեխանիզմները» (կառավարումը կենդանի համակարգերում) ուսումնական ձեռնարկը:

Ներածության մեջ հեղինակը հակիրճ շարադրում է նյարդաֆիզիոլոգիայի վերջին տասնամյակի նվաճումները և ապացուցում, թե ինչու գլխուղեղի ֆիզիոլոգիայի վերաբերյալ ճարտարագետների, ֆիզիկոսների, մաթեմատիկոսների, կիբեռնետիկների ունեցած նախնական պատկերացումները կարող են հիմք հանդիսանալ նյարդաֆիզիոլոգիայի ավելի հիմնավոր ուսումնասիրությանը և օգնել նրանց կենսաբանական ֆունկցիաների մոդելավորման և կենսաբանական սարքերի ստեղծման գործում:

Ձեռնարկի առաջին գլուխը նվիրված է նյարդերի էլեկտրական հատկությունների հայտնաբերման պատմությանը. ապացուցվում է, որ կենդանի հյուսվածքները համագործակցում են միմյանց հետ՝ օգտագործելով «էլեկտրական լեզուն»: Շարադրված են ֆիզիոլոգիական- գործնական այն մեթոդները (ուղեղագրում, միկրոէլեկտրոդային և այլն), որոնց օգնությամբ այսօր ուսումնասիրվում են ոչ միայն նյարդային կենտրոնների, այլ նաև առանձին նյարդային բջջի ֆիզիոլոգիան, և որոնք լայնորեն կիրառվում են կլինիկական բժշկության, բժշկական կիբեռնետիկայի և այլ բնագավառներում:

Աշխատության երկրորդ գլխում շարադրված է նյարդային համակարգի կառուցվածքի ընդհանուր սխեման, այդ կառուցվածքի էվոլյուցիոն առանձնահատկությունները: Նկարագրված են նյարդային բջջի խմբերը, նրանց դրդման, արգելակման և սնուցող ֆունկցիաները:

Հետաքրքրություն են ներկայացնում ձեռնարկի երրորդ և չորրորդ գլուխները, որտեղ հեղինակը շարադրում է ինչպես նյարդային բջջի դրդման, այնպես էլ նյարդաթելով այդ դրդման հաղորդման մեխանիզմը: Նկարագրված են քիմիական և էլեկտրական սինապսների կառուցվածքային ու ֆունկցիոնալ տարբերությունները, քիմիական սինապսներում արտադրվող միջնորդանյութերի ֆիզիոլոգիական առանձնահատկությունները: Այս գլուխներում շարադրված նյութը ամրապնդվում և ըմբռնելի է դարձվում համապատասխան նկարների ու սխեմաների առկայությամբ:

Ձեռնարկի հինգերորդ գլուխը նվիրված է դրդող և արգելակող հետսինապսային պոտենցիալների առաջացման ֆիզիոլոգիական մեխանիզմին: Ցույց է տրված, որ սինապսային վերջույթները, բացի նյարդային իմպուլսի հաղորդումից, ունեն նաև «սնուցող ֆունկցիա»: Նկարագրվում է դիսֆասիլիտացիայի և դիսինհիբիցիայի ֆիզիոլոգիական մեխանիզմները:

Կոնվերգենցիայի և դիվերգենցիայի նյարդային մեխանիզմների առանձնահատկությունները, գումարման և խըցանման առաջացման ֆիզիոլոգիական սխեման, արգելակումների տարբեր տեսակները, ինչպես նաև ողնուղեղի նյարդային կառուցվածքը և նրա ռեֆլեկտոր ու հաղորդող ֆունկցիաները նկարագրված են աշխատության 6-րդ գլխում:

Մեծ հետաքրքրությամբ են ընթերցվում ուսումնական ձեռնարկի յոթերորդ և ութերորդ գլուխները, որտեղ գրականության, հեղինակի ու իր աշակերտների կողմից գված հարուստ նյութերի հիման վրա շարադրված է հետին, միջին, միջակա ու առջևի ուղեղի և ուղեղիկի դերը օրգանիզմի ինչպես սոմատիկ, այնպես էլ ընդերային ֆունկցիաների կարգավորման գործում: Ցույց են տրված մեծ և փոքր ուղեղների տարբեր բաժինների միջև եղած անատոմիական ու ֆիզիոլոգիական փոխհարաբերությունները, նրանց վնասվելու դեպքում նկատվող ախտաբանական փոփոխությունները:

Մասնագիտական խորը իմացությամբ, և միաժամանակ դյուրըմբռնելի շարադրված են այնպիսի բարդ ֆիզիոլոգիական բնույթի հարցեր, ինչպիսիք են ուղեղիկի կեղևի բջիջների հիմնական տիպերի աֆերենտ նյարդաթելերի ստեղծման հիմնական ընդունողների՝ ուղեղիկի կենտրոնական կորիզների միջև եղած նյարդաբջջային կապերը, ուղեղիկի էֆերենտ համակարգում գործող նյարդաբջջային կապերի բնույթը: Շարադրված է տեսաթմբի, ենթատեսաթմբի, ենթակեղևային կորիզների ֆիզիոլոգիան, գանգուղեղի կեղևի ցիտոարխիտեկտոնիկան, նրա տարբեր դաշտերի դերը օրգանիզմի զգացող և շարժիչ ֆունկցիաների կարգավորման գործում: Այստեղ ևս ուղեղի բոլոր բաժինների ֆիզիոլոգիայի նկարագրությունը հեղինակը հարստացրել է նկար-սխեմաների միջոցով:

Ինչ վերաբերում է ձեռնարկի իններորդ գլխին, որտեղ շարադրված են նյարդային համակարգի նմուշատիպերը, ապա այստեղ նկարագրված են ոչ միայն նյարդային համակարգի ընդհանուր կառուցվածքային սկզբունքները, այլ նաև պատկերային ու սխեմատիկ նկարներով ցույց են տրված զգայաշարժիչ կեղևի կառուցվածքային մոդուլը՝ նյարդային հյուսվածքի ինտեգրատիվ միավորը, նյարդաբջջային և տեխնիկական հսկող համակարգերի համեմատությունը ,այդ համակարգերի առաջընթաց ու հետընթաց կապերի կառույցը և դրանցում ուղեղիկի ներդրման ընդհանուր սխեման:

Գրքի տասներորդ գլուխը նվիրված է շարժումների կարգավորման ուղեղային մեխանիզմներին, իսկ տասնմեկերորդ գլխում շարադրված են բարձրագույն նյարդային գործունեության ֆիզիոլոգիական մեխանիզմները, պայմանական և ոչ պայմանական, դրական ու բացասական ռեֆլեքսների մեխանիզմները ու դրանց կենսաբանական նշանակությունը: Նկարագրված է մարդու տիպաբանական տարբերությունների ֆիզիոլոգիական առանձնահատկությունները:

Գիրքը ավարտվում է եզրակացությամբ, գլխավոր խմբագրի (Ա. Հ. Բանտիկյան) վերջաբանով, հապավումների ցանկով և, որ ամենակարևորն է, օգտագործված բազմաթիվ ֆիզիոլոգիական տերմինների հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն բառարանով: Մի բան, որ շատ մատչելի է դարձնում նյութի ըմբռնումը: Հեղինակի օգտագործած գրականությունը ընդգրկում է վերջին 10-15 տարիների հայրենական և արտասահմանյան կարևորագույն աղբյուրները:

Իհարկե, մայրենի լեզվով նյարդաֆիզիոլոգիայի վերաբերյալ ուսումնական ձեռնարկ գրելը բարդ, երկարատև և համբերատար գործ է, որը պահանջում է ոչ միայն մասնագիտական, խորը գիտելիքներ, այլ նաև մայրենի լեզվի կատարյալ իմացություն, որպեսզի մասնագիտական օտար և ռուսերեն լեզուներով գրված ֆիզիոլոգիական տերմինները ճիշտ թարգմանվեն հայերեն՝ չկորցնելով իրենց մասնագիտական բովանդակությունը:

Պետք է ասել, որ այս թարգմանությունները ակադեմիկոս Վիկտոր Ֆանարջյանը կատարել է հաջողությամբ: Վիկտոր Ֆանարջյանի սույն աշխատությունը արժեքավոր գործ է, գալիս է հարստացնելու մայրենի լեզվով գրված շատ արժեքավոր դասագրքերի շարքը և դառնալու է յուրաքանչյուր մասնագետի սեղանի գիրքը: Տարակույս չկա, որ սույն ուսումնական ձեռնարկից շնորհակալությամբ կօգտվեն ոչ միայն ֆիզիոլոգները, կենսաբանները, բժիշկները, կենսաճարտարագետները, այլ նաև բուհերում սովորող ուսանողներ:

Ձեռնարկից օգտվողների շնորհակալական խոսքը պետք է ուղղել ոչ միայն հեղինակին, խմբագրին, մասնագետ-գրախոսողներին, այլ նաև Ամերիկայի հայ կրթական հիմնարկության նվիրատվությամբ հիմնադրված Հայաստանի պետական ճարտարագիտական համալսարանի ղեկավարությանը, որոնց օգնությամբ հնարավոր եղավ հրատարակել սույն ձեռնարկը:

ՌԱՖԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ Լ. Ա. Օրբելու անվ. ֆիզիոլոգիայի ինստիտուտի լաբորատորիայի վարիչ, կենսաբանական գիտութ. դոկտոր,

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՆԱՀԱՊԵՏՅԱՆ
Նույն ինստիտուտի գիտական գծով փոխտնօրեն, կենսաբանական գիտությունների դոկտոր

«Մանկատուն»

1994 թ. Երևանի «Նաիրի» հրատարակչությունը լույս է ընծայել հանճարեղ Եղիշե Չարենցի դուստր Արփենիկ Չարենցի «Մանկատուն» հուշ-խորհրդածությունները: Չարենցի մասին հուշեր շատ են տպագրվել, սակայն այս գրքույկը յուրօրինակ արժեք է ներկայացնում, գրված է անմիջական ու զգայուն գրչով, Չարենցի բանտարկությունից ու սպանությունից հետո, որբանոցում մեծացած դստեր որդիական ջերմ սիրով: «1937 թ. նոյեմբերի 28-ի լույս 29-ի գիշերը, հիշում է Արփենիկ Չարենցը, Երևանի կենտրոնական բանտի խոնավ ու ցուրտ նկուղներից մեկում իր մահկանացուն կնքեց Եղիշե Չարենցը: Մենք՝ նրա ընտանիքի անդամներս, որբացանք: Մայրս աքսորվեց:

Եղիշե Չարենցի ողբերգական ճակատագրի լուրը կայծակնային արագությամբ անցավ ու տարածվեց եզերքից եզերք: Ողբաց և ընդվզեց հայ ազգը, և ծառացավ նրա հոգին: Այդ ընդվզումը, ինչպես փոթորիկը, որ առաջին ալիքից սկսվում ու տարածվում է, անցավ ողջ երկրով, հասավ հեռուհեռուները և մարդկանց ճակատին խոհի կնճիռ ակոսեց»:

Հուշագրությունների էջերից վերակենդանանում է Եղիշե Չարենցի կենդանի կերպարը, դիմանկարներն այն մարդկանց, ովքեր Արփենիկի կյանքի որբացած ու դժվարին տարիներին օգնել են նրան, միշտ վառ պահել հանճարեղ բանաստեղծի ու քաղաքացու անմահ անունն ու գործը: Նրանց հեղինակն անվանում է «Չարենցապաշտներ», որոնք միշտ հավատարիմ մնացին Չարենցին և նրա ընտանիքին: Իր եղերական վախճանից քիչ առաջ Չարենցը «Գիրք ճանապարհի» վրա Արփիկի մասին մակագրել է.

Դու իմ լուսե քայլքն ես,
Դու մեր վսեմ գալիքն ես,
Պայծառ լինի քո օրն այս
հար,
Ինչպես աշխարհ ու կայտառ,
Քո մեջ բացվի քո այգն իմ
նոր,
Այգը շեն ու փառավոր,
Այգը վսեմ, որ վառ հորդի
Զիրեն իմ անմահ ժողովրդի:

Հուշերում ջերմ խոսքեր կան որպես «ժողովրդի թշնամի» գրպարտված ու հալածված Եղիշե Չարենցի ընտանիքի նկատմամբ մեծ հոգատարություն ցուցաբերած Ավետիք Իսահակյանի, Մարտիրոս Սարյանի, Հրաչյա Աճառյանի, Դերենիկ Դեմիրճյանի, Վահրամ Փափազյանի, բժիշկ Գաբրիել Հարությունյանի, Գևորգ Էմինի, Նվարդ Տերյանի և ուրիշների մասին: Դաժան տարիներին մանկատան սան Արփենիկը հաճախ էր լինում Իսահակյանենց տանը: «Ամեն կիրակի կամ տոն օրերին գնում էի վարպետին այցի,— հիշում է Արփենիկը,— Իսահակյանն ամեն ինչով օգնում էր Չարենցի ընտանիքին, իր ընծայագրով գիրք է նվիրում պոետի աղջկան՝ «Սիրելի Արփիկին, շնորհավոր նոր տարի. բախտավոր եղիր» ընծայագրով: Հիշելով մի սրտառուչ դեպքի մասին, Արփիկը գրում է. «Քայլերս ուղղեցի հանրակացարան, խալմերուկին չհամաձայնեցի: Վարպետը դեռ կանգնած էր բաց դռան մեջ: Մոայլ նայում էր հետևիցս: Նրա մռայլությունը ցրելու համար ուռեցրի այտերս ու գոհ դեմք ընդունելով, օդի մեջ, գլխիցս վեր, թափահարեցի տիկին Սոֆիկի տված դրամը: Իսկ Վարպետի ընծայականով գիրքը, որ թեվատակիս էր, ամուր սեղմեցի կրծքիս, որքան կարելի էր ամուր»:

Մարտիրոս Սարյանը խոնարհ թաքցնում է իր պատկերած Չարենցի դիմանկարը, փորձում է նկարել Արփիկին, իսկ Սարյանի կինը՝ Ղազարոս Աղայանի դուստրը Լուսիկը, տաք բրդյա գուլպաներ է հյուսում Արփիկի համար: «Հիացած էի տիկին Լուսիկով,— գրում է Արփենիկը,— և նրա համար, որ նա Ղ. Աղայանի դուստրն է, և՛ նրա, որ նա ջերմացնում էր ինձ հոգատարությամբ և ուշադրությամբ: Պատմում է ինձ, որ ինքը մի քույր էլ ունի՝ Անահիտ անունով, որ իրենց եղբայր Մուշեղը ամուսնացած է Հովհաննես Թումանյանի դստեր հետ: Ինձ այնպես ռոմանտիկ էր թվում և խորհրդավոր Թումանյանի և Աղայանի խնամությունը: Եվ տիկին Լուսիկը պատմում էր, որ իրենց հայրը աշխատասիրություն է դաստիարակել իրենց մեջ, որ խիստ է եղել նրանց դաստիարակության հարցում, բայց միաժամանակ բարի է եղել, և օգնել է մորը տնային գործերում, «Անահիտ» հեքիաթը իր հոր մարդկային բնավորության ու դրանից բխող պահանջների մասին է՝ աղջկա աշխատասիրության, արհեստ գիտենալու անհրաժեշտության մասին: Հետո տիկին Լուսիկը տաք բրդյա գուլպաներ է հյուսում ինձ համար, և ես տաքացած ոտքերով և հոգով վերադառնում եմ մանկատուն»:

Վահրամ Փափազյանը խորհուրդներ է տալիս Արփիկին, իր սրտառուչ հուշերն է պատմում Չարենցի մասին: Նվարդ Տերյանը, որն այն ժամանակ Գևորգ Էմինի կինն էր, լողացնում է Արփիկին և Անահիտին: Էմինը որդեգրել էր Արփիկին և լուսանկարը փակցրել իր աշխատասենյակի պատին: «Չարենցապաշտություն այս ձևով եմ արտահայտում, Չարենցի լուսանկարը փակցնելու իրավունք չունեմ, ասել է Էմինը: Հայ մտավորականության շատ ներկայացուցիչներ գուրգուրում էին Արփիկին, «...դրանով կարծես հաղորդակցվելով Չարենցի ողբերգական ճակատագրին»,— գրում է Արփիկը: Դրանց թվում էին ակադեմիկոս Ալիխանյանը և նրա կինը՝ Մուշա Պավլովնան, որը թարգմանում է Չարենցի երկերը ռուսերեն, Էմինի տողացի թարգմանություններով: Հուշերն են հայ գրականության ուսուցիչ Նիկողայոս Տեր-Ստեփանյանի սխրանքի հետ կապված տողերը: Տեր-Ստեփանյանը դպրոցում Չարենցի երկերի ժողովածուն տալիս է Արփիկին կարդալու, այդ մասին իմանում են և նրան հեռացնում ուսմասվարի պաշտոնից: «Իսկ գիրքն ամեն անգամ ձեռքս առնելիս՝ հիշում է Արփիկը,— զգում էի ինձ հորս հետ, կամաց կամաց տառապանքով մերվում, հաղորդակցվում էի Եղիշե Չարենցի հանճարեղ հոգուն: Համալսարանում Արփենիկը սովորում էր Հրաչյա Աճառյանի դուստր Քնարիկի հետ, հաճախ էր լինում նրանց տանը, լսում պրոֆեսորի իմաստուն զրույցները իր հոր մասին: Չարենցապաշտների շարքը կարելի է ավելացնել: Եղել են, իհարկե, վախկոտներ, մոռթապաշտներ, դավաճաններ, որոնք հետագայում ընկրկեցին ուրիշ երգ երգել, և նույնիսկ հետին թվով հանդես գալ Չարենցի պաշտպանների դերում: Արփենիկը նրանց չի հիշատակում, հիշաչար չէ, նշում է, որ այդպիսին էր դարը: Պատմությունից պետք է վերցնենք բոցը և ոչ թե մոխիրը, իսկ բոցն այդ՝ Հայրենիքի համար ողջակիզված և արդարության վերականգնումով նոր ուժով հառնված Չարենցըն էր, որին և ոչ մի ժանիք չկարողացավ բաժանել իր հավերժ ապրող ու շնչալից քնարից:

Տողերիս գրողին բախտ է վիճակվել դեռևս պատանեկան տարիներին տեսնել ու զրուցել Չարենցի հետ, վկա լինել Աղասի Խանջյանի ջերմ հոգատարությանը Չարենցի նկատմամբ:

Ե. Չարենցի կինը՝ Իզաբելլա Չարենցը հիշում է, որ «Խանջյանը «Գիրք ճանապարհին» շատ հավանեց... երբ տխուր կամ հիվանդ էր լինում, Չարենցին կանչում էր իր մոտ, ասում էր՝ վերցրու «Գիրք ճանապարհին», եկ ինձ մոտ ու մի քանի բան կարդա քո գրքից: Եվ նա գնում էր ու կարդում»:

Խանջյանի նախաձեռնությամբ, ինչպես հեղինակն է հիշում, Համալսարանի դիմաց բրոնզաձույլ, խրոխտ կեցվածքով մարմինը բավականին առաջ և ձեռքը ուսին, հրացանին սեղմած Ղուկաս Ղուկասյանի արձանը կենտրոնում, նրա անունը կրող այգի ստեղծվեց: Ուսանողական հրապարակի կենտրոնում գտնված այդ այգին Արփենիկն անվանում է իր երկրորդ տունը, ամառանոցը, ընթերցարանը, նոր հետաքրքիր ծանոթությունների վայրը, Նրանից քիչ հեռու գտնվում էր այն առաջին մանկատունը, որտեղ ապրում էր Արփիկը: Ղուկասյանի այգին նարգիզ, վարդ, քրիզանթեմ, թրաշուշան ծաղիկների հողաթմբերով էր շրջափակված,— հիշում է Արփիկը:— Մինչև 4-րդ կուրս մանկատունը խնդրում էր ինձ, այդ հոգեվիճակում հորս արդարացման լուրն առա: Այդու զով օդը շնչած, գրքերով ու կյանքով իմաստնացած՝ շարունակեցի ճամփաս: Մեկ սենյականոց բնակարան ստացա հորս արդարացման լուրի հետ և մի փոքր դրամ: Սենյակս կահավորեցի՝ հանրակացարանի պահեստում պահ տված հորս անձնական իրերը տեղափոխեցի բնակարան»:

Խորհրդակցելով մի շարք գրողների հետ, անհրաժեշտ եմ գտնում Ծաղկաձորի գրողների ստեղծագործական տունը կոչել Եղիշե Չարենցի անվան և այնտեղ կազմակերպել Չարենցին նվիրված մշտական ցուցահանդես, կենտրոնացնելով հատկապես այն նյութերը, որոնք լուսաբանում են հանճարեղ պոետի, քաղաքացու կյանքն ու գործը, նրա շրջապատը Ծաղկաձորում: Հենց այդտեղ էլ կարելի է կազմակերպել «Չարենցյան ընթերցումներ» ամենամյա տոնախմբություններ:

Գևորգ ՂԱՐԻԲՋԱՆՅԱՆ

Զբոսաշրջիկնե՞ր՝ մեր օրերում: (Հաղարծին)
Լուս. Պ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆԻ

[illegible] երգ-երաժշտության թևերով:

Փառատոների այդ շարաններին մեր արվեստագետները մասնակցում են մեծ պատասխանատվությամբ ու բարձր մակարդակի արվեստով ներկայացնում մեր ժողովրդին:

ՄՇԱԿՈՒՅԹ

ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ ՄԻՇՏ ՀԱՄԵՐԳ Է...

[illegible] դեն ճանաչում էին այդ վայրերում և հանդիպելիս ողջունում «բրավո» բացականչությամբ:

Հեռավոր ճանապարհներին անմոռաց ու տպավորիչ էին երգչախմբի հանդիպումները և [illegible]

[illegible] 16.000 կմ ճանապարհներով նրանք իրենց հետ տարան հարուստ ու բազմազան մշակութային ծրագիր: Բացօթյա համերգներ՝ դահլիճներ առանց պատերի և նստարանների: Ունկնդիրները պարզա- [illegible]

[illegible] նությունը՝ ուղղված մեր ֆիլհարմոնիկին, երգչախմբին և հանդիսատեսին, նաև խրատը՝ «Քրիստոնեությունն ապրելու, կյանքի ձև է: Քրիստոնեությունը գաղափարախոսություն չէ»:

ՄԵԾԱՐՈՒՄ

[illegible]

Հաճելի էր Չայկովսկու դպրոցի սանուհի Աստղիկ Վարդանյանի (ջութակ) ելույթը: Նա այս տարվա Ամադեուսի մրցանակաբաշխության (որը կայանում է բելգիահայ Հովհաննես Ա- [illegible]

[illegible] քանի որ բիզնեսի ոգին, կարծում եմ, դրականի հետ բերեց նաև որոշակի բացասական երևույթներ:

Էմին Խաչատրյանը բարձր քաղաքացիությամբ դիմա- [illegible] դժվարություն- [illegible] տանում է ակադեմիական դիրիժորի իր բարձր [illegible]:

[illegible] պահի եկավ դիրիժորը Հայաստան. 1988 թվականին: Երեք տարի գլխավորեց ռադիոյի սիմֆոնիկ նվագախումբը, այնուհետև, մինչև օրս՝ կամերայինը, Կոմիտասի անվան... Եկավ մեկընդմիշտ հայ երաժշտասերին ծառայելու իր ակադեմիական ու մարդկային պրոֆեսիոնալիզմով, նվիրումով:

Կարինե ՍԱՄՎԵԼՅԱՆ

Փախստականներ՝ առանց կարգավիճակի

Թվով 229 մարդ՝ Շահումյանի շրջկենտրոնի, նույն շրջանի Վերին-Շեն, Կարաչինար, Գյուլիստան գյուղերի բնակիչներ, ադրբեջանական հրոսակներին անհավասար պայմաններում տևականորեն դիմադրելուց հետո, հարկադրված թողեցին իրենց բնակավայրերը և 1992-ին հաստատվեցին Երևանի Մաշտոցի շրջանի Երրորդ գյուղի արևմտյան թևի մի բլրակի վրա: Եկր ու մանուկ գրեցին բռնագաղթի իրենց ոդիսականը, շատերը ոտքով տեղ հասան, ոմանք՝ բոկոտն, ամեն ինչ թողած թշնամուն:

— Չհասցրինք անգամ հագուստներ վերցնել, է՞, քանի ձեռք կոստյում ունեի,— մեր զրույցի ընթացքում վերհիշում է Ռուբեն Գյուլումյանը՝ երևի որսալով իր համեստ հագուստին ուղղված իմ հայացքը:

Միրանի ծառերի մեջ են հանգրվանել բռնագաղթվածները: Կացարանները [illegible]տաղական տնակներ են, [illegible], իրենց պատմածով, ձմեռը ցուրտ է, ամառը՝ [illegible]: Մարդիկ նկուղում են [illegible] տխրամած դեմքով, անգամ ժպիտն այն չէ:

Տնակների շուրջ մաքուր [illegible] հասցրել են անգամ բանջարանոց [illegible]տնապատել: Բանջարեղենի մարգեր կան, որտեղ յուրաքանչյուրն իր համար մի փոքրիկ տարածք է ընտրել և մի կողմից ինչ-որ չափով հոգում է իր կարիքները, մյուս կողմից էլ՝ երևի հագուրդ տալիս հայրենի տան ու ոստանի իր կարոտին: Այդ հողակտորներից երկու արևածաղիկ իրենց փարթամ գլխիկներն ուղղել էին արևին՝ գոյության առեղծվածը պարզ ու հասու դարձնելով ամենքին:

Հանգրվանի բնակիչների կարիքներով ապրող մարդ է շրջանի Սիլիկյան թաղամասի կոմիտեի նախագահ Պարույր Հովհաննիսյանը, հոգատար ու կարեկից մի անձնավորություն, որի մասին միայն լավն են ասում բռնագաղթվածները: Դե, եթե նրանք անգամ գոհ են, ապա պատկերացրեք, թե իրականում որքան լավ անձնավորություն է Պարույրը:

Ջերմ ու կարոտալի է երկու համերկրացիների՝ Ռուբեն Գյուլումյանի և իմ ընկերոջ Հրանտ Մինասյանի հանդիպումը: Գրկախառնությունը, կարոտի արցունքները ինձ էլ են հուզում: Քիչ անց, ժպտում են նաև, բայց ես դարձյալ լաց եմ տեսնում նրանց աչքերում...

Հրավիրվում ենք տուն, այսինքն՝ երկարավուն, մեծ ու անկանոն տրամագծով խողովականման մի կացարան, որը կահավորված է նվազագույն պահանջների հաշվարկով. երկու մահճակալ, մի սեղան, մի քանի աթոռ... Տանտերը որսում է իմ հայացքը.

— Դա ոչինչ,— ասում է նա,— դա հոգս չէ. մենք թողեցինք զոհված զավակներ...

Եվ հոգու պարտքի պես մեկ-մեկ թվարկում է անունները՝ Կամո Աղաջանյան, Ժորա Սարգսյան, Վալերի Խաչատրյան, Արմեն Բաղիյանց, Սամվել Բաղդասարյան, Արտակ Հախունց, Ներսես Ղարադաղյան, Յուրման Գևորգյան, Արսեն Հայրյան, Դավիթ Հովհաննիսյան, Արշակ Մարտիրոսյան, Վանյա Գզրյան, Համազասպ Նահապետյան, Ռուբիկ Սուղյան, Վալերիկ Եղյան, Պողոս Սիմոնյան, Յուրի Հակոբյան, Ջինիկ Նալբանդյան, Պերճիկ Սուղյան, Վարդան Սագաթելյան...

Աչքերը տամկանում են, կարճ դադար է տալիս ու թվարկում նաև գերիների անունները՝ Վարուժան Շելունց (23 տարեկան), Սանասար Սիմոնյանը, հոր՝ Երվանդ Սիմոնյանի հետ, Վարդան Շախյան (20 տարեկան), Յաշա Շելունց, Անդրանիկ Հարությունյան:

Այդ միջոցին Ռուբեն Գյուլումյանի զոհված որդու՝ Ժիրայրի, փոքրիկը մոտենում է պապին, ուզում է նստել ծնկներին: Պապին հայրիկ է ասում. ծնվել ու հորը չի տեսել: Պապը գրպանով էլ է մխիթարվում՝ սրանք ինձ հայրիկ են ասում:

Սիրունատես, հայի աչքերով աղջնակն ու մանչուկը պահելու են Գյուլումյանների օջախի ծուխը: Թեև երիտասարդների համար այսօր լուրջ հիմնահարցեր կան, և դրանցից առաջինն աշխատանքով ապահովվածությունն է:

Շահումյանցին հյուրասեր է. նա քեզ հենց այնպես, խոսք ու զրույցով բաց չի թողնի: Ռուբենի կինը սեղանին է շարում այն ամենը, ինչը գտնվում է տանը՝ հաց, օղի, սալաթ, կանաչորի: Մի բաժակ օղի ենք խմում՝ հաջողության փոխադարձ մաղթանքներով: Իր՝ շահումյանցու համար հաջողությունը կոնկրետ հասցե ունի. դա Մարտակերտի շրջանում գործող արցախյան գումարտակն է, այն երիտասարդ տղաները, որոնք շարունակում են պայքարը, կորցրածը ետ բերելու համար: Սերգեյ Զալյանը՝ հրամանատար, Նովիկ Գյուլումյանը՝ տեղակալ, Արթուր Հակոբյանը, Մարո Աղաջանյանը, Սամիկ Ջանունցը, Յուրիկ Հախունցը, Բորիկ Բարաջանյանը, Ֆեդյա Գզրյանը, Շամո, Վալերիկ, Վահան Սուղյանները, 65-ամյա Հովիկ Հակոբյանը՝ որդու հետ, Արկադյա և Արտակ Գևորգյանը, Դավիթ Սուղյանը, Վրեժ Աղաջանյանը, ուրիշներ:

Յուրաքանչյուր բռնագաղթված գիտե նրանց մասին և հոգում հույս է փայփայում, որ մի օր խիզախ կովով նրանք ետ են բերելու իրենց հայրենի տունը:

Իսկ ինչո՞վ են զբաղվում իրենք՝ փախստականները: Ռուբեն Գյուլումյանը մտահոգ նկատում է, որ ոչ ոք չի աշխատում, առողջ ու ջահել մարդիկ են, բայց չեն աշխատում, ապրում են օգնության հաշվին:

Այս վերջինը յուրաքանչյուրի համար վիրավորական է, բայց, դե, կյանքն այնպիսին է, որ սովորում ես ամեն ինչի: Ասենք, օգնությունից զատ մեկ այլ եկամուտ չունեն էլ, մեծ ուշացումով են ստանում անգամ զոհված զավակների, երեխաների համար նախատեսված նպաստը:

Սննդի հարցը կարծես թե լուծված է: Տիկին Զարզարյանը, որը պատասխանատու է ճաշարանի կարգուկանոնի համար, ամեն ինչ անում է, որ գոհ լինեն մարդիկ:

— Ճաշարանը մեզ մոտ բացվել է այս տարվա հունվարի 16-ին, Եվրոհամայնքի հումանիտար օգնության գրասենյակի կողմից: Այն առայժմ հոգում է մեր սննդի հարցերը, բայց չէ՞ որ սա ժամանակավոր է: Վեց ամիս հետո ուզում էին օգնությունը դադարեցնել, բայց հետո նորից որոշեցին շարունակել, մինչև տարեվերջ... Ի՞նչ է լինելու հետո մեր վիճակը, չեմ պատկերացնում: Մեր վիճակը շատ է անորոշ, մենք փախստականի կարգավիճակ չունենք, ոչ մի արտոնությունից չենք օգտվում, չեն գրանցում, անգամ զրկված ենք ձայնի իրավունքից:

Սա յուրաքանչյուր բռնագաղթվածի հոգու ճիչն է: Նա կամավոր չի թողել իր տունը, մահվան սպառնալիքով են նրանց ստիպել դա անել, ստիպել են տմարդի, մերկապարանոց հաշվարկով, և հիմա նա իր վրա կրում է փախստականի խարանը՝ չօգտվելով հանդերձ դրա համար նախատեսված արտոնություններից:

Առաջարկություններից մեկը Մարտակերտի շրջանի նախկինում ադրբեջանական գյուղերում վերաբնակվելն է, որը սակայն մարդկանց սրտով չէ: «Մենք մեր գյուղերն ենք ուզում, այնտեղ են մեր հարազատների, մեր որդիների շիրիմները: Երբ էլ ազատագրեն՝ ոտքով էլ կհասնենք»:

...Տնակ-խոհանոցի շուրջը մարդիկ են խմբվել: Ճաշի ժամ է, մարդիկ եկել են ափսեներով, կաթսաներով: Խոհարարուհին, մի բարեհամբույր տիկին, այնպես է վարվում բոլորի հետ, կարծես բոլորի տանտու մայրն է:

Ես նայում եմ այդ ամենին, գոհանում, որ բռնագաղթվածների այս փոքրիկ համայնքում նման հարաբերություններ են իշխում: Բայց, միևնույնն է, իշխողը դարձյալ տխրությունն է՝ համեմված այս մարդկանց ճակատագրի մասին մտածումներով: Հայը սովոր է արարել, հողից հաց քամել, այս օգնությունը չի՞ ծուլացնում արդյոք նրան, չի՞ փոխի նրա նկարագիրը: Չէ՞ որ յուրաքանչյուր ճշմարիտ արժեք ձեռք է բերվում միայն աշխատանքով: Իսկ նրանք, անգամ երիտասարդները, չեն աշխատում: Աշխատանք չկա՞, թե՝ չեն ուզում, չգիտեմ: Ես հո լավ գիտեմ Հյուսիսային Արցախի ժողովրդին. նրա տեսակը աշխատողն է, արարողը: Նրա համար մեծ վիշտ ու ամոթ է ուրիշի հաշվին ապրելը: Իսկ սրա՞նց...

Այսօր դեռ ինչ-որ չափով գործում է բռնագաղթվածներին ցույց տրվող օգնության մեխանիզմը, իսկ ես, նրանց պես, արդեն ապրում եմ ապագայի տագնապներով: Իրոք, ի՞նչ է լինելու այս մարդկանց հետ, եթե դադարի նաև այս չնչին օգնությունը: Սա հռետորական հարց չէ, այլ հարցառաջադրանք, հարց-դիմում՝ ուղղված իմ հանրապետության կառավարությանը, իմ հայրենակիցներին, որոնք պիտի անեն ամեն ինչ՝ օգնելու ճակատագրի ծանր բեռան տակ հայտնված բռնագաղթվածներին, փրկելու ու փայփայելու հույսի ու հավատի այն փոքրիկ կրակը, որը դեռ կա, դեռ գոյատևում է այդ մարդկանց հոգիներում:

Վազգեն ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

ԷԿՐԱՆՈՒՄ՝ ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԿԻՆՈՆԿԱՐՆԵՐ

Կինոյի 100-ամյակին նվիրված Վիբորգյան փառատոնի արձագանքը հասավ Երևան. կինոյի տան մեծ սրահում Հայաստանի կինոաշխատողների միության և մի քանի ստեղծագործական և հովանավոր կազմակերպությունների աջակցությամբ անցկացվեց Ռուսաստանի կինոփառատոն:

Ավելորդ է նշել, թե փառատոնի բացման և հաջորդ կինոդիտումների օրերին սրահը լեփ լեցուն էր. վաղուց երևանցի կինոսերը, առավել ևս կինոաշխատողները կարոտ էին դերասանական բարձրարվեստ խաղի, բարձր ճաշակի, պրոֆեսիոնալ կինոյի:

Երևանցիների հյուրերն էին ռուսական ականավոր դերասաններ և ռեժիսորներ, կինոկազմակերպիչներ: Փառատոնը բացեց Հայաստանի կինոաշխատողների միության վարչության առաջին քարտուղար Ս. Իսրայելյանը: Փառատոնի առաջին օրը երևանցիները դիտեցին «Ազգային որսի առանձնահատկությունները» կինոնկարպամֆլետը, որը բազմիցս ընդհատվեց ծափահարություններով:

Փառատոնի բացմանը ներկա էին ՀՀ փոխնախագահ Գագիկ Հարությունյանը և Հայաստանում ՌԴ արտակարգ և լիազոր դեսպան Անդրեյ Ուռնովը:

Մի քանի օրվա ընթացքում երևանցիները հնարավորություն ունեցան դիտելու և գնահատելու ռուս վարպետների վերջին շրջանի ստեղծագործությունները՝ «Ազգային որսի առանձնահատկությունները», «Շիրլի-միրլի», «Գեղջկուհի օրիորդը», «Կոշկավոր կատուն», «Երկաթե վարագույրը» և մի շարք այլ կինոնկարներ:

Փառատոնը բացառիկ երևույթ էր մայրաքաղաքի մշակութային կյանքում և հաստատումն այն բանի, որ ցանկության դեպքում հանրապետության մշակութային սրահներն ու ստեղծագործական միությունները կարող են «պարապուրդ» չտալ:

Հեռախոս՝ 224426 ՓՈՔՐԻԿ ԵՐԿԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԹԱՂԱՄԱՍՈՒՄ ՏՂԱՄԱՐԴ ՉԿԱ

Նա 16 տարեկան է: Դպրոցում ասում են, որ նույնիսկ լավ է սովորում, կարգապահ է, իսկ երբ տուն է վերադառնում, մոռանում է կարգուկանոնը, պարկեշտությունը: Թաղամասի ահ ու սարսափն է, կատարում է «մանր-մունր» գողություններ, ստախոս է ու ամբարտավան: Երբ հարևանները բողոքում են մորը, նա միշտ նույնն է կրկնում.

— Անհայր է մեծանում, իմ խոսքը չի ազդում, ինչ անեմ: Հայրը արդեն ութ ամիս է մեկնել է Սիբիր՝ աշխատանքի, ե՞րբ կգա՝ չգիտեմ: Դե, 16 տարեկան տղան առանց հոր ուշադրության ինչ պիտի դառնա:

Արտակի նման անհայր մեծացող պատանիներ թաղամասում շատ կան: Մի ժամանակվա աշխույժ ու շեն թաղը շատ է կերպարանափոխվել, փողոցներում չեն երևում երիտասարդներ ու տղամարդիկ: Առաջ էլ արտագնա աշխատանքի մեկնողներ կային, բայց դրանք հատուկենտ էին: Այժմ հատուկենտ են այն ընտանիքները, որտեղ տղամարդ կա: Իսկ դա սոցիալական լուրջ հարց է: Մանր՝ բոլորի համար: Երեխաների համար, որքեր զուրկ են հայրական ուշադրությունից ու պաշտպանությունից, կանանց համար, ում ուսերին է մնացել ընտանիքի բոլոր հոգսերը՝ նյութական, ֆիզիկական, դաստիարակչական: Մանր է նաև իրենց՝ տղամարդկանց համար:

Աշնանը կարճ ժամկետով տղամարդիկ տուն են վերադառնում: Գալիս են, մի քիչ առաջադրամ բերում, ձմռան վառելիքի ու ընտանեկան այլ հոգսերը հոգում ու պատրաստվում նորից լքել հարազատ տները: Հենց այդ ժամանակ հնարավորություն է ստեղծվում տեղեկանալ նրանց պայմանների մասին:

— Աշխատում ենք Տյումենում, շինարարության վրա,— պատմում է մեր թաղամասից արտագնա աշխատանքի մեկնած Ս. Մ.-ն: Այնտեղ աշխատանքային ժամ գոյություն չունի: Երբեմն աշխատում ենք լուսաբացից մայրամուտ: Ապրում ենք հանրակացարանային պայմաններում: Քիչ վարձ տալու համար երբեմն մի սենյակում ապրում ենք 7-ից 10 տղամարդ: Կանոնավոր սննդի, ապրելու պայմանների բացակայությունը քայքայում է մեր առողջությունը: Բայց մենք դիմանում ենք, քանի որ մեր ընտանիքների նյութականը ապահովելու այլ միջոց չկա: Ռուսները դարձել են հարուստ և շռայլ: Նրանք անձնական պալատներ են կառուցում և գերադասում հայ շինարարներին, մեզ համարելով բազմակողմանի վարպետներ: Վատ էլ չեն վճարում, բայց վաստակածի մեծ մասը մեր օջախներին չի հասնում: Մեզ ուղղակի թալանում են ճանապարհներին՝ մաքսային ծառայությունները: Շատ տուն հասնելու համար հաճախ մենք անցնում ենք մի քանի երկրների սահմաններ՝ տարբեր փոխադրամիջոցներով: Ու ամեն տեղ նույնն են ասում:

— Դուք՝ հայերդ, լավ աշխատող եք, լավ էլ վաստակում եք: Մեզ «մաղարիչ» տվեք, թույլ կտանք մեկնեք առանց խուզարկության:

Ու վերցնում են, ինչքան ուզում են: Ասված չանի, եթե ավտոմեքենայով անցնենք նաև Վրաստանի տարածքով: Ավտոտեսուչները էլ չեն հարցնում՝ ո՞վ ես, ինչ ես տանում: Միանգամից պահանջում են 50 հազար ռուբլի, ու վերջ, ու ոչ մի առարկություն: Մինչև հասնում ենք Հայաստանի սահմանը, արդեն թալանված ենք, բզկտված: Մեր դառը քրտինքով վաստակածը թողնում ենք ճանապարհներին: Այնպես որ մտածում ենք՝ արժե՞ նորից տնից դուրս գալ, թե՞ ոչ:

Արտագնա աշխատանքի մեկնողները տասնյակ հազարներ են և Ս. Մ.-ի պատմածի տակ սիրով կստորագրեն: Օջախից, հարազատներից, ծանոթ միջավայրից հեռու հայ շինարարն ու միամիտ շինականը հաճախ ընկնում են քրեածին միջավայր ու դառնում նրա զոհը՝ և՛ նյութական ու բարոյական, և՛ ֆիզիկական իմաստով: Հաշվառում կա՞, արդյո՞ք, թե քանիսն են խաբվել Մոսկվայում ու Օրենբուրգում, Տյումենում ու Նիժնի Նովգորոդում: Այսօր մեծ է հայ գաղթի աշխարհագրությունը՝ Կալինինգրադից մինչև Մագադան: Հաճախ ենք կարդում արտասահման մեկնողների մասին, իսկ սրանց մասին՝ մամուլը լռում է:

Բայց ամենածանր հետևանքն այն է, որ տասնյակ հազարավոր երեխաներ անհայր են մեծանում: Այսօր ոչ ոք ոչ հաշվառման է ենթարկում և ոչ էլ գնահատական տալիս այս յուրահատուկ արտագաղթին: Հանրապետությունում գործում են կանանց, բարեգործական, մանկական տասնյակ հիմնարկություններ, սոցիոլոգիական հետազոտությունների գիտական ու... ոչ գիտական ծառայություններ: Դիմում եմ նրանց. ժամանակավոր արտագաղթը մեր կյանքի ցավոտ, բայց արդեն մշտական երևույթներից է, իսկ առանց տղամարդ ընտանիքները՝ տասնյակ հազարներ են, ու նրանք չունեն ո՛չ կարգավիճակ, ո՛չ էլ նրանցով հետաքրքրվում է որևէ կազմակերպություն:

Աչքաթող մի արեք երևույթը, այն կարոտ է հետազոտման, գնահատականի և ուշադրության: Այն շոշափում է տասնյակ հազարների ոչ միայն բնականոն աճն ու դաստիարակությունը, այլև ֆիզիկական անվտանգությունը:

Դ. ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

ԱՆԱՊԱՍՏԱՆ ՔԱՆԴԱԿՆԵՐ

Սրանից ընդամենը մի քանի տարի առաջ տեղաշարժված, իջեցված կամ պարզապես գլորված արձանների ու քանդակների մասին բավական զավեշտական կինոնկարներ էինք դիտում և կուշտ ծիծաղում, քանի որ, քաղաքական սատառ ու պաստառից հեռու, թեթև ժանրի կարիքը միշտ էլ իրեն զգացնել էր տալիս... Իսկ ակնարկածս ժապավեններն էլ խորհրդային էկրաններին էր հասնում արտասահմանից: Հիմա դժվար թե նման «դատարկ» թեմաները ծիծաղ հարուցեն:

Ինչպես տեսնում ենք, արդեն շատ բան է փոխվել... չի փոխվել սակայն վերաբերմունքը՝ ասենք մեր քաղաքի, մշակույթի և էլի նման շատ որակների նկատմամբ: Քանի որ մեր Երևանը միշտ էլ, այսօր էլ մեր սիրելի քաղաքն է: Ուրեմն ամենագլխավոր որակումը չի ու չի փոխվում՝ սերը:

Եվ այսօր, շուկայական պայմանների գործընթացում դարձյալ քեզ վատ ես զգում, վիրավորված ներքնապես, երբ քաղաքի գրեթե կենտրոնում, կոնկրետ «Այրարատ» («Ռոսիա») կինոթատրոնների տարածքում, մետրոյի «Զորավար Անդրանիկ» կայարանում երկու ամսից ավելի է, ինչ գլորված-պառկած են գետնին երկու քանդակներ, որոնք ոչ մի քաղաքական գործչի հետ չեն առնչվում: Ոչ մի միտում և կանխակալ վերաբերմունք պետք չէ փնտրել այս «դեկորատիվ» արարքի հիմքում, թե ինչպես պատահեց, որ այս անմեղ տուֆակերտ քանդակները իջան իրենց պատվանդաններից:

Այս տարածքում ընդամենը եռուն առևտրահրապարակ է: Իսկ մենք դեռ չենք սովորել զուգակցել առն ու տուրը արվեստի մթնոլորտի հետ: Մեքենաների հոսք է՝ ոգևորված ու խանդավառ վաճառողների ու գնորդների հախուռն կրքերով, որոնցից անմասն չմնացին նաև այս քանդակագործական աշխատանքները:

Իմ կարծիքով, այս աշխատանքները պետք է տեղադրել այնպիսի վայրում, ուր նրանք ապահով և հարմար կզգային իրենց:

Եթե մեզնից յուրաքանչյուրը հայտնվի մեկ այլ երկրի քաղաքում և ականատես լինի նման տեսարանի՝ կողք-կողքի պառկած, գլորված ու անտեր, անվերաբերմունք արձանների, թերևս զարմանա և ասի՝ «էս ինչ տեսակ մարդիկ են, քանդակները ոտնատակ են տվել ու առնտուր են անում միայն»: Իսկ մենք հենց այս տեսակ մարդիկ ենք... մեզ չենք տեսնում, «ինչ մեծ բան է, որ...»: Անտարբերությունը ուրիշ ձև ու պատկեր չունի՝ քանդակված ու անքանդակ:

Եթե դիմեմ գործարար մարդկանց և խնդրեմ, թե «թաղի հարց է, ձեռք-ձեռքի տվեք, էս քանդակները գետնից բարձրացրեք, դրեք իրենց պատվանդաններին՝ կարծում եմ՝ արձագանքը չի ուշանա: Սակայն համոզված լինելով, որ պատասխանատու մարմինների թղթարարությունը և ժողով գումարելու մարմաջը գործելակերպի ընդունված ձև է, հենց նրանցից պահանջում եմ հարգել մեր Երևանը և մեր մշակութային դիմագիծը:

Այս աշխատանքների հեղինակները պրոֆեսիոնալ քանդակագործներ են՝ Երվանդ Քոչարյանը և Արա Շիրազ: Եթե նախապես նրանք իմանային իրենց աշխատանքների ճակատագիրը, թերևս այլ լուծում ընտրեին՝ հորիզոնական փռված, տարածական...

Ինչևէ, արվեստագետները իրենց լուծումը ժամանակին գտել են, հերթը քաղխորհրդինն է և ոչ միայն...

ԿԱՐԻՆԵ ՍԱՄՎԵԼՅԱՆ

ՆՊԱՍՏԱԿ

Գլխավոր խմբագիր՝ Վլադիմիր ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

Երևան-19, Մարշալ Բաղրամյան 24 բ., հեռախոս՝ 22-44-26:

ՀՀ կառավարության «Պարբերական» հրատ. տպարան: Դասիչ՝ 69288, գրանցման վկայական՝ 338: Ստորագրված է տպագրության 1.XI. 1995 թվ.:

«НПАТАК» — Газета Национальной Академии наук РА